

De uitdaging van het geweldsmonopolie

Strafrecht in tijden van conflict

Drs. Carolijn Terwindt
Staalmeesterslaan 321
1057 PC Amsterdam
06-45546151
cterwindt@yahoo.com
9721711

Begeleider: Prof. dr. F. Bovenkerk

Universiteit Utrecht
Willem Pompe Instituut
Strafrecht
December 2004

D	DE UITDAGING VAN HET GEWELDSMONOPOLIE	1
1.	Inleiding.....	4
	Relevantie.....	4
	Vraagstelling en outline	5
	Methodologie	5
2.	Het Mapuche conflict en het geweldsmonopolie.....	6
	Het geweldsmonopolie	7
3.	De legitimiteit van het geweldsmonopolie	9
	<i>De democratische rechtsstaat</i>	10
	<i>Vertrouwen</i>	10
	<i>Repressie</i>	12
	Wat is (il)legitieme repressie?	13
	De perceptie van illegitieme repressie.....	14
	<i>Taboe</i>	16
4.	Handhaven van het geweldsmonopolie	19
	Inschatting	19
	Wat is terrorisme?	20
	<i>Depolitiseringsstrategie</i>	21
	Identiteit	22
	Geen depolitisering maar criminalisering	23
	<i>Marginaliseringsstrategie</i>	24
	Wij en Zij	25
	Politisering	26
	Rechtszaken.....	27
	Vereenvoudigen van de werkelijkheid	29
	Nationale veiligheid	29
	Veiligheid van slachtoffers.....	30
	Overgang naar doel-rationeel handelen	31
	<i>Verzoeningsstrategie</i>	32
5.	Conclusie	33
	Epiloog.....	35
	Summary	36
	Bibliografie.....	37

1. Inleiding

In de periode 1989-98 waren er 108 gewapende conflicten, waarvan er in 1998 nog 36 aan de gang waren (Wallenstein & Sollenberg 1999). Gewapende conflicten gaan gepaard met wetsovertredingen en geweld. Hier kan strafrechtelijk tegen op getreden worden. In de criminologie is weinig aandacht voor de implicaties die een situatie van gewelddadig conflict heeft voor het strafrecht. In deze scriptie zal ik beargumenteren dat een gewelddadige conflictsituatie gevolgen heeft voor de positie van het strafrechtelijk systeem. In een stabiele democratische rechtsstaat treedt de overheid door middel van dit systeem op basis van haar geweldsmonopolie op tegen wetsovertredingen en geweld. In een conflictsituatie staan echter de legitimiteit van de overheid en haar geweldsmonopolie ter discussie. Het strafrechtelijk optreden vindt dan niet plaats op basis van de legitimiteit van dit monopolie zoals in een stabiele situatie het geval is. Het strafrechtelijk optreden dient in dat geval ook om legitimiteit te herstellen of verkrijgen.

Relevantie

Tijdens mijn verblijf in Chili en mijn onderzoek daar naar het Mapuche conflict viel mij op dat justitie en politie een actor werden in het conflict, en dat er zeer verschillende verhalen de ronde deden over het werk dat zij verrichtten. Dit riep bij mij vragen op over de rol van het strafrecht in conflictsituaties. Mary Kaldor (1999) stelt dat een aspect van zogenaamde ‘nieuwe oorlogen’ is dat het geweldsmonopolie haar legitimiteit verliest. Dit vormt een belangrijk verschil met eerdere oorlogen waarbij juist het leger als exponent van het geweldsmonopolie centraal stond tegenover een ander leger. Het grote aantal intrastatelijke conflicten, de opkomst van internationale tribunalen en het permanente strafhof zorgen ervoor dat men in toenemende mate binnen een strafrechtelijk systeem te maken krijgt met het berechten van verdachten van delicten die voortvloeien uit een gewelddadig conflict. Dit wijst op het belang de positie van de strafrechtsketen in conflictsituaties nader te bestuderen. Gezien de roep om het “harder aanpakken” en “strafrechtelijk aanpakken” van diverse rebellen, terroristen, leiders en strijders in conflicten¹, lijkt de idee te overheersen dat strafrechtelijk optreden hetzelfde functioneert in tijden van conflict als in stabiele omstandigheden.

Over dit onderwerp is echter nog maar zeer weinig literatuur beschikbaar. Daarom is deze scriptie met name exploratief en beschrijvend van aard. Er zijn aanwijzingen dat conflictsituaties de strafrechtsketen voor bepaalde uitdagingen stellen. Een voorbeeld hiervan is het averechtse effect van een veroordeling op een conflict, zoals de geweldsuitbarsting na de ter dood veroordeling van Foday Sankoh in 1998 in Sierra Leone. Een ander voorbeeld is de problematiek om de verantwoordelijkheid aan te tonen van hooggeplaatste leiders, zoals het geval is bij Milosevic in het Joegoslavië Tribunaal². Verder is onder andere in Noord Ierland bekend dat gevangenisstraffen de betreffende gevangene kunnen sterken in de politieke overtuiging³. Natuurlijk is elk conflict weer anders en zal ook de positie die het strafrechtelijk systeem inneemt binnen een conflictsituatie telkens anders zijn. De gevolgen voor het functioneren van de strafrechtsketen kunnen zoals in bovenstaande voorbeelden al blijkt zeer divers en verschillend van aard zijn. Daarom wil ik me richten op datgene wat ik beschouw als een centraal punt in elk gewelddadig conflict in relatie tot het strafrechtelijk optreden en dat is het verlies van legitimiteit van het geweldsmonopolie van de staat.

---

¹ Een voorbeeld hiervan in de Nederlandse samenleving is de reactie van Tweede kamerleden op acties van dierenactivisten. “Een meerderheid van de Tweede Kamer vindt dat gewelddadige dierenactivisten als terroristen behandeld moeten worden”. Volkskrant 3-10-2003, p. 7

² Uit persoonlijke gesprekken met functionarissen bij de Office of the Prosecutor van het ICTY.

³ Toespraak Gerry Adams 15 oktober 2004, Europees Sociaal Forum in Londen.

Vraagstelling en outline

Ik buig me over een concrete case waarin sprake is van een conflict waarin de legitimiteit van (het geweldsmonopolie van) de staat ter discussie is komen te staan. Dit is het zogenaamde “Mapuche conflict” in Chili.

Zo wil ik komen tot een beantwoording van mijn vraagstelling:

Wat betekent het voor de strafrechtsketen op te treden in een situatie van conflict, en dan specifiek het Mapuche conflict?

Conflict is een centraal begrip in deze scriptie. Conflict is het nastreven van onverenigbare doelen door verschillende groepen (Miall 1999:19-20). Deze definitie biedt nog de ruimte aan zowel gewelddadige conflicten als conflicten die binnen de politieke arena worden uitgevochten. Ik spreek in deze scriptie over conflict waar in elk geval wetsovertredingen mee gemoeid zijn, aangezien dat het moment is waarop politie en justitie in actie komen.

De strafrechtsketen is een begrip dat ik gebruik om het gehele systeem mee aan te duiden waarin de strafrechtspleging haar doorgang heeft. Hieronder vallen dus politie en justitie (OM), maar ook de wetgevende macht en de rechtsprekende macht, voor zover zij gericht zijn op het strafrecht. Dit systeem is een belangrijk rechtsstatelijk onderdeel van de handhaving van het geweldsmonopolie van de staat. In deze scriptie staat daarom de positie van de strafrechtsketen *als onderdeel van het staatsmonopolie op geweld* centraal.

De vraagstelling zal ik beantwoorden aan de hand van enkele subvragen. Eerst zal ik in hoofdstuk 2 kort ingaan op het Mapuche conflict en het geweldsmonopolie in het algemeen om vervolgens in hoofdstuk 3 dieper in te gaan op het verlies van legitimiteit van het geweldsmonopolie van de Chileense staat in het Mapuche conflict. *Wat betekent het Mapuche conflict voor de legitimiteit van het geweldsmonopolie van de staat?* In hoofdstuk 4 staat het gevolg van dit verlies van legitimiteit centraal. *Hoe gaan de actoren in de strafrechtsketen om met de dubbele taak om enerzijds op grond van het geweldsmonopolie op te treden en anderzijds haar legitimiteit te herstellen?* Tot slot volgt een conclusie waarin ik de voorgaande analyse op basis van de subvragen gebruik om tot een beantwoording te komen van mijn vraagstelling.

Methodologie

Voor onderzoek naar de aard en omstandigheden van het Mapuche conflict in Chili en de rol van onder andere justitie en politie daarbinnen, ben ik in 2002-2003 acht maanden in Chili geweest. Hier heb ik een groot deel van de actoren in het conflict geïnterviewd. Ook heb ik gebruik gemaakt van participerende observatie en een uitgebreide documenten-analyse. Voor een gedetailleerde beschrijving van mijn gebruikte bronnen verwijs ik naar de bibliografie en de lijst met respondenten. Aan de hand van het verzamelde materiaal heb ik een discoursanalyse gedaan (Sayyid & Zac 1998). Een discoursanalyse leent zich bij uitstek voor een onderzoek naar legitimiteit aangezien legitimiteit enerzijds in discourses tot uiting komt, en anderzijds tevens via discourses geconstrueerd wordt (Terwindt 2004).

2. Het Mapuche conflict en het geweldsmonopolie

De Mapuches zijn nooit overwonnen door de Spanjaarden. Na de onafhankelijkheidsstrijd van Chili tegen de Spaanse kroon bleef het gebied beneden de Bio Bio rivier in handen van de Mapuches (Schaeppman 1989:12)⁴. In 1866 werd dit onaanvaardbaar gevonden en zijn de Mapuches na 15 jaar strijd in 1881 overwonnen door de Chileense staat (Bengoa 2002:45). Deze oorlog is de “*Pacificación de la Araucanía*”⁵ genoemd. De Mapuches zijn toen in reservaten samengebracht. De vrijgekomen grond is na deze ‘pacificatie’ verkocht aan immigranten uit Europa. Sindsdien wordt door verschillende Mapuche organisaties gestreefd naar teruggave van de gronden en autonomie. Het neoliberale beleid van de Chileense regering brengt met zich mee dat naast expansie van de bosbouw verschillende megaprojecten worden gestimuleerd. Hiertoe behoren hydro-electrische dammen in de *Alto Bio Bio* en de aanleg van een snelweg aan de kust. Deze projecten betekenen echter een aanslag op het grondgebied van Mapuches. Naast het verlies van territorium klagen Mapuche activisten over de effecten van bosbouw op omliggende Mapuche gemeenschappen zoals erosie, watervervuiling door pesticiden, het verdwijnen van medicinale planten en de afname van biodiversiteit (Seguel 2002 en Singer Swords 2002). Mapuche gemeenschappen, individuen en organisaties strijden voor herstel van hun territorium, respect voor hun cultuur en identiteit en autonomie (Aukiñ 1997, CAM 1999 en Singer Swords 2002 p.25-27)⁶. Gevechten worden getriggerd als Mapuche gemeenschappen op aangrenzende gronden protesteren, het land teruggeisen, het land bezetten, of de weg afzetten. Bosbouwbedrijven en particulieren roepen om hardere maatregelen van de overheid ter bescherming van hun privé eigendom en de vrijheid tot het uitoefenen van hun werk (CORMA 2002). Verschillende Mapuche activisten zijn in de gevangenis gezet.

Geweld is een belangrijke voorwaarde voor politieke machtsuitoefening. Waar staten zijn, is bijna per definitie een geweldsmonopolie. Bijna: in revolutionaire situaties en burgeroorlogen verdwijnt het monopolie op geweld tijdelijk (van Reenen, 1979:16). Grondbezitters in Chili doen uitspraken over wetteloosheid en noemen de conflictregio een ‘Far West’⁷. Er is sprake van landbezettingen/*recuperaciones*, brandstichtingen, bedreigingen en het stelen van hout. Aan de andere kant nemen grondbezitters steeds meer het heft in eigen handen. Verschillende controletaken zijn geprivatiseerd. Grote bosbouwbedrijven maken gebruik van beveiligingsbedrijfjes om hun gronden te beschermen tegen gewelddadige acties. Particuliere grondbezitters Jequer, Luchsinger en Figueroa vertellen dat ze ‘s avonds nog alleen maar gewapend over hun grond lopen. Naast deze individuele beschermingsmaatregelen, is er ook sprake van organisaties van particulieren die zelf de bescherming in handen willen nemen. Kortom, er is sprake van gewelddadige acties in dit conflict en het blijkt dat sommigen voor hun bescherming steeds meer terugvallen op eigen middelen in plaats van op het geweldsmonopolie van de staat. Is het geweldsmonopolie verdwenen?

---

⁴ Voor cijfers ten aanzien van het aantal uitgegeven ‘*títulos de merced*’ (de documenten die het eigendom vaststelden), het aantal hectare en het aantal personen, zie de tabel in het boek *Historia de un conflicto* Bengoa 1999:58.

⁵ Pacificatie van de Araucanía. Door Spanjaarden en Chilenen werden Mapuches ‘Araucanos’ genoemd. Mapuche is hun eigen naam in Mapuzugun. De 9^e regio heeft als naam ook de ‘Region de la Araucanía’.

⁶ Verschillende Mapuche organisaties en individuen hebben overzichten gemaakt van de specifieke conflicten die bestaan over grond. Hiervoor verwijs ik naar Aukiñ Wallmapu Ngulam 1997, CAM 1999, CAM 2000, Foerster & Lavanchy 1999 en Seguel 2002.

⁷ Juan Agustín Figueroa in: Pedro Cayuqueo ‘Paramilitares en La Araucanía, El Far West de Agustín Figueroa’ op: *Kolectivo Lientur* 27 april 2003

Het geweldsmonopolie

Wat houdt het geweldsmonopolie in? Een geweldsmonopolie bestaat uit meer dan uitsluitend geweld. Het is namelijk feitelijk onmogelijk om fysiek geweld te monopoliseren. Een geweldsmonopolie kan daarom niet uitsluitend in termen van geweld omschreven worden. Als je dat wel doet, dan is er alleen maar sprake van fysieke overmacht, niet van een *monopolie*. Het gaat niet alleen om geweld, het gaat ook om rechten; het recht op geweld. Als mensen afzien van het gebruik van geweld en dat recht afstaan aan een heerser of politieke overheid, ontstaat er een monopolie. Een overheid kan prima een geweldsorganisatie opbouwen, voor een geweldsmonopolie echter is zij afhankelijk van de erkenning van dat recht door de bevolking. Het geweldsmonopolie bestaat dus uit een geweldsorganisatie enerzijds en een monopolie van het recht op geweldstoepassing anderzijds. Dit rechtenmonopolie is ook weer uit twee componenten opgebouwd: de bereidheid van mensen om zich van geweld te onthouden, en de toekenning van het exclusieve recht op geweld aan de overheid (Van Reenen 1979:17). Het gaat dus om een monopolie op legitiem fysiek geweld (Weber 1972:122).

In eenvoudige samenlevingen is het geweldsmonopolie meestal in handen van één persoon. In complexere samenlevingen is over het algemeen sprake van differentiatie (Elias 1982). Het (politieke) rechtenmonopolie en de (ambtelijke) geweldsorganisatie komen dan in verschillende instituties van de overheid terecht. Zo krijg je dus aan de ene kant bijvoorbeeld het parlement en aan de andere kant de politie. De positie van de politieke leider is gescheiden van de uitvoerder en zij vervullen een andere functie. Daarbij is ook nog een onderscheid gemaakt tussen de persoon en de functie. Zo draagt de politie een uniform en worden ook rechters en officieren van justitie geacht te oordelen vanuit hun rol en niet vanuit persoonlijke motieven. Functies zijn niet langer ‘eigendom’ van een persoon, maar worden (meestal tijdelijk) toebedeeld (Weber 1972: 124-128). Zo ontstaat wat Van Reenen noemt een “ambtelijke ethiek” (1979:28). Het Chileense geweldsmonopolie is in beginsel ook op deze ambtelijke ethiek gebaseerd.

Het geweldsmonopolie kan op verschillende manieren worden aangestuurd. Weber spreekt in dit kader over doel-rationeel handelen en ideëel-rationeel handelen (Weber 1972:21). Er is sprake van een doel-rationeel handelen als men telkens de middelen tegen het doel afweegt en ook de neveneffecten in de afweging betreft. Ideëel-rationeel handelen daarentegen is het zonder meer doen van wat men zijn plicht of opdracht acht, ongeacht de met het handelen te bereiken resultaten. Deze tweede rationaliteit brengt een sterke institutionalisering van politieke en ambtelijke posities met zich mee en hoort bij de ambtelijke ethiek. Ideëel-rationeel handelen blijkt uit het feit dat men zich telkens beroept op de wet. “De wet heeft het voor het zeggen”, is het motto. “Wij hebben een plicht te vervullen”, zegt Esmirna Vidal, hoofdofficier van justitie van de 9^e regio in Chili. Als iemand de wet overtreedt, dan is het de taak van justitie om daartegen op te treden. Met de effecten van haar optreden of de motieven van de dader houdt ze zich niet bezig: dat is niet de taak van justitie. Dan zou ze in de schoenen gaan staan van de politiek en dat is in een democratische rechtsstaat niet de bedoeling. “Wij doen gewoon ons werk. We mogen niet denken aan de consequenties. Juist het ideaal van gelijkheid en de democratische constructie van het systeem verbieden ons te denken aan de consequenties. We volgen de regels; de regels die democratisch zijn vastgelegd”, verklaart Miguel Contreras, advocaat bij het regionaal OM in Temuco. Pedro García van het OM zei me “wij doen technisch werk”. In zijn artikel schrijft hij helder:

“Het Openbaar Ministerie is een technisch orgaan, wiens functie het is delicten te onderzoeken, in de uitvoering waarvan men geen rekening kan houden met algemene omstandigheden die het begaan van een illegaal delict motiveren of onderbouwen. Als dat zo zou zijn, zou het gevaarlijk uit

kunnen pakken, omdat de vervolging van delicten onderworpen zou worden aan subjectieve beschouwingen die niemand kan voorzien” (García 2002)⁸.

Deze redenering plaatst justitie en politie als handhavers van het geweldsmonopolie buiten de politiek en buiten het conflict. Zij beschouwen zichzelf als buitenstaanders. “Wij zijn niet verantwoordelijk voor de oplossing van dit conflict” is de boodschap telkens. Justitie en politie houden zich slechts bezig met criminaliteitsbestrijding op grond van het mandaat van de wet. Het is deze ambtelijke ethiek die zoals we zullen zien gedurende het conflict uitgedaagd wordt.

---

⁸ “Siendo entonces el Ministerio Público un organismo técnico, cuya función es investigar delitos, en la ejecución de su cometido no puede tener en consideración circunstancias generales que motivan o fundamentan la comisión de un ilícito determinado, si eso fuera así, cuan peligroso resultaría la persecución de delitos, la que estaría sujeta a consideraciones subjetivas cuyo alcance nadie esta en condiciones de prever”.

3. De legitimiteit van het geweldsmonopolie

Het inroepen van justitie wordt door Francisco Urcelay, medewerker van bosbouwbedrijf Mininco, uitgelegd door een beroep op het respecteren van het geweldsmonopolie: “wat zou er gebeuren als wij ook *encapuchado*⁹ gaan rondlopen?” provokeert hij. “Wij kunnen niet zelf recht doen”. Particulier grondbezitter Luchsinger verklaarde in een getuigenis voor de rechter: “Men kan niet voor eigen rechter gaan spelen”. Hiermee geeft hij aan het geweldsmonopolie van de overheid te respecteren. Grootgrondbezitter Juan Augustin Figueroa daarentegen stelt: “In een maatschappij zien burgers af van hun recht op zelfverdediging, omdat ze dat overdragen aan de staat. Toch, als dit in feite niet gebeurt, en ik achterblijf in een situatie zonder verdediging, dan word ik indirect uitgenodigd om recht te doen met eigen hand”¹⁰.

In dit hoofdstuk ga ik in op de vraag wat het Mapuche conflict betekent voor de legitimiteit van het geweldsmonopolie van de staat. Hiertoe analyseer ik verschillende collectieve verhalen die een rol spelen in het Mapuche conflict, het optreden van justitie en politie beschrijven, interpreteren en beïnvloeden en het verlies van de legitimiteit inzichtelijk maken. Aan de hand van deze verhalen wordt duidelijk dat de legitimiteit van het geweldsmonopolie ter discussie staat. In de eerste paragraaf komt het fundament naar voren waarop de verschillende verhalen gebouwd zijn. Dit is het concept van de democratische rechtsstaat. Daarna ga ik in op het begrip “straffeloosheid” en de wijze waarop het repressieve overheidsoptreden wordt geïnterpreteerd. Ik zal eindigen met een analyse van het taboe op geweld. Elk van deze aspecten draagt bij aan het beeld dat er sprake is van een conflict waarin de legitimiteit van de overheid en haar geweldsmonopolie in het geding zijn.

Eerst zal ik iets dieper ingaan op de analyse van collectieve verhalen. Mensen vertellen zichzelf en anderen verhalen over een conflict om de situatie inzichtelijk en begrijpelijk te maken en te houden. Deze verhalen ontstaan en veranderen in de loop van het conflict. Deze verhalen zijn ook een bron van het conflict. Zonder de verschillende interpretaties van de werkelijkheid zouden er niet verschillende kanten bestaan. Elke groep, elke conflictpartij en belanghebbende vertelt zijn eigen versie van de situatie, de factoren, de oorzaken, de doelen en de knelpunten en waar het nu eigenlijk om gaat. Deze verhalen maken het conflict complex, maar verschaffen juist ook een dieper inzicht in de problematiek die een conflict in zich draagt: verschillende legitimaties van handelen, geweld, het conflict, de eigen strategieën, de eigen idealen en rechtvaardigheid (van der Borgh & Demmers 2001).

In het Mapuche conflict heb ik globaal twee collectieve verhalen onderscheiden ten aanzien van het conflict en de rol van justitie, politie en het geweldsmonopolie van de staat daarbinnen. Het eerste verhaal is het “terrorisme-verhaal” dat vertelt dat acties van Mapuche activisten terroristische acties zijn waartegen politie en justitie legitiem hard tegen mogen en moeten optreden. Het tweede verhaal is het “criminalisering-verhaal” dat vertelt dat het repressieve optreden van justitie en politie de criminalisering betekent van de sociale beweging van Mapuche activisten die strijden voor legitieme rechten van de Mapuches. De botsing tussen deze verhalen vormt een essentieel onderdeel van het conflict en een belangrijke uitdaging voor de strafrechtsketen. In dit hoofdstuk zal ik deze twee botsende verhalen beschrijven. Hieruit zal blijken dat de legitimiteit van het geweldsmonopolie van twee kanten bedreigd wordt.

---

⁹ Met een bivakmuts of t-shirt voor het gezicht

¹⁰ interview gepubliceerd in de Mercurio, 14 april 2003

De democratische rechtsstaat

Het Mapuche conflict dringt diep door in de samenleving. Bij nadere analyse blijkt dat de twee collectieve verhalen gebaseerd zijn op volkomen verschillende opvattingen ten aanzien van de democratie, de rechtsstaat en de heersende wetten.

Het is gezien de oorspronkelijke betekenis van het concept 'rechtsstaat' eigenlijk opmerkelijk dat het begrip in het terrorisme-verhaal met name wordt gebruikt om op te roepen tot meer en harder overheidsoptreden, zoals in de volgende kreet: "*Alerta al país frente al debilitamiento del estado de derecho*"¹¹ (CORMA 1999b). Het rechtsstaatsbegrip is namelijk juist gebaseerd op het reguleren van de overheid en een fundamenteel wantrouwen ten opzichte van de overheid (Kortmann, 2001:318). De rechtsstaat lijkt in het terrorisme-verhaal te verwijzen naar het recht op bescherming van veiligheid en goederen. "De staat moet zorgen dat wij ons werk kunnen doen" verklaart een declaratie van de CORMA (2002). De grondbezitters verwachten berechting van de daders van de acties die tegen hen gericht zijn. Zij spreken van de "verplichting [van de autoriteiten van de overheid en de juridische macht] om het volledige respect voor de rechtsstaat te garanderen"¹² (CORMA 1999b).

Het criminalisering-verhaal stelt juist dat er geen sprake is van een rechtsstaat, bijvoorbeeld omdat "de staat zich niet eens aan haar eigen wetten houdt", in de woorden van Mapuche activist Bernardo Llanca. Activist Victor Ancalaf spreekt over het politiebureau als "vernietigingscentrum" en vele activisten vertelden me dat mensen zouden worden opgepakt en veroordeeld zonder bewijs.

Algemeen wordt ook de democratie opgevat als één van de elementen van de rechtsstaat (Kortmann 2001). Een belangrijk uitgangspunt van het terrorisme-verhaal is dat er na de dictatuur van Pinochet in Chili momenteel sprake is van een democratie. Deze visie komt echter niet overeen met de visie van het criminalisering-verhaal. Voor een volwaardige democratie zijn er volgens dat verhaal teveel overblijfselen uit de tijd van Pinochet. Ook zijn er te weinig Mapuches op plekken van invloed en komen de wetten te veel tot stand onder invloed van "het kapitaal". "Momenteel leven we in een dictatuur in camouflage. Het is wreder en intelligenter, en moeilijker te bestrijden", stelde Z¹³.

De tegengestelde visie op democratie heeft ook gevolgen voor de visie op de legitimiteit van Chileense wetten. Het terrorisme-verhaal gaat ervan uit dat de wetten rechtvaardig zijn, of op zijn minst gewenst door de meerderheid van de bevolking aangezien de wetten via een democratisch proces zijn aangenomen en derhalve legitiem. Binnen het criminalisering-verhaal worden de wetten niet altijd rechtvaardig noch legitiem bevonden. Een argument hiervoor is het gebrek aan democratie, waardoor het *huinca*¹⁴ wetten zijn, gemaakt door *huinca*'s. Het zijn wetten waar de Mapuches geen deel aan hebben gehad.

Vertrouwen

Een tweede belangrijk aspect van de collectieve verhalen vormt het vertrouwen in het optreden van justitie en politie. Het monopolie op geweld van de overheid is zoals gezegd gebaseerd op gehoorzaamheid en legitimiteit. Er bestaat de fictie van een contract tussen overheid en burger waar beiden profijt van hebben

---

¹¹ Oproep aan het land ten aanzien van de verzwakking van de rechtsstaat

¹² "*obligación [de las autoridades de Gobierno y el Poder Judicial] de garantizar el pleno respeto al Estado de Derecho*".

¹³ Ten behoeve van de bescherming van verschillende activisten, heb ik hun identiteit gewaarborgd door hun namen aan te geven door middel van één letter.

¹⁴ *Huinca* is het scheldwoord voor Chilenen en andere niet-Mapuches gebruikt door Mapuches. Oorspronkelijk betekent het 'dief'.

(Hobbes; Rousseau; Tilly 1997). De machthebber moet dan wel aan zijn verplichtingen blijven voldoen om een redelijke kans op gehoorzaamheid te hebben. Dat houdt in dat de overheid zich verantwoordelijk stelt voor overtredingen binnen de samenleving en er dus effectief wordt opgetreden tegen particulier geweld (Tilly 1997).

Er bestaat echter de idee dat er straffeloosheid heerst. “Een Mapuche activist die aanslagen pleegt, wordt 9 van de 10 keer niet gevonden. Ze zijn voortvluchtig en onvindbaar”, vertelde mij Francisco Boero, advocaat van bosbouwbedrijf Mininco. “En 99 van de 100 keer worden ze vrijgesproken, of zijn de straffen heel laag”. “De wet is er niet voor de bosbouwbedrijven”, zei Roland Anwandter van Forestal Valdivia. Deze straffeloosheid is voor sommige particuliere grondbezitters aanleiding om “het heft in eigen handen te nemen”¹⁵. De voorzitter van de *Sociedad Nacional de Agricultura* stelt dat “iedereen het recht heeft op legitieme zelfverdediging”¹⁶. Zij vinden dat de overheid en justitie falen en pleiten voor een harder optreden door justitie en politie.

Ook aan de andere kant wordt echter geklaagd over straffeloosheid.

Op 7 november 2002 wordt in de regio van Ercilla in een confrontatie met de politie een Mapuche jongen neergeschoten. Een kogel heeft hem geraakt en na enkele dagen overlijdt hij in het ziekenhuis. De dagen na het incident wemelt het van de tegenstrijdige nieuwsberichten. Heftig wordt ontkend dat een politieman geschoten zou hebben. Heftig wordt ontkend dat de jongen minderjarig zou zijn¹⁷. Hij ligt in coma in het ziekenhuis. Hij wordt bewaakt. Mapuche activisten zijn bang dat de kogel uit zijn lichaam zal worden gestolen. Deze kogel is namelijk het bewijs uit wiens wapen het afkomstig is. Overal op de universiteit verschijnen pamfletten met de beeltenis van deze jongen, Alex Lemún, met het opschrift: “slachtoffer van terreur van de staat”. Radio, kranten en nieuwsberichten zijn gevuld met dit item. In Temuco zijn rellen. Via de radio wordt door overheidsfunctionarissen opgeroepen tot kalmte. Op 12 november sterft Alex Lemún, 17 jaar oud. Er wordt vastgesteld dat hij is geraakt door een kogel afkomstig uit het geweer van een *carabino*. Er wordt een onderzoek ingesteld. De Coordinadora Arauco Malleco roept hem uit tot de eerste martelaar in het historische proces van de Mapuche Natie (Weichan VII 2003).

Onder Mapuche activisten bestaat absoluut geen vertrouwen in justitie en politie. Het maar langzaam vorderend onderzoek naar de politieman die Alex Lemún neerschoot, is hiervan voor hen een zoveelste bewijs. Niemand verwachtte dat deze politieman gestraft zou worden. Het idee leeft dat de staat en grondbezitters straffeloos geweld kunnen gebruiken. Tijdens een rechtszaak tegen Mapuche activisten zei een man tegen mij: “de staatsterroristen van de dictatuur zijn niet gestraft en ook de daders van Lemún zijn niet vervolgd. En nu worden wij wel vervolgd. De balans gaat naar één kant”. Veel wordt geklaagd over deze straffeloosheid. “Terrorisme van de staat” is te lezen in graffiti op de muren in vele dorpjes en steden¹⁸. “De politie wordt in bescherming genomen” zegt Maria Ancalaf. Zo vertelt zij stellig dat justitie gebruik maakt van valse getuigen (tegen betaling), om mensen te kunnen veroordelen.

Er is niet het vertrouwen dat de overheid ook in het belang van Mapuches optreedt. Zij zou slechts het ‘contract’ handhaven met de grondbezitters, maar niet met Mapuches. Vele malen vertellen activisten me dat de wachten van beveiligingsbedrijfjes gewapend rondlopen¹⁹. Zij vertellen over bedreigingen, ontvoeringen, mishandelingen en aanslagen op advocaten. Zij spreken over een “*guerra sucia*”²⁰ die hier

---

¹⁵ interview met Juan Agustin Figueroa gepubliceerd in de Mercurio, 14 april 2003

¹⁶ El Siglo, 2 februari 2001

¹⁷ ‘Joven mapuche al borde de la muerte’ in: *Austral* zaterdag 9 november 2002 p.6

¹⁸ Bijvoorbeeld op de muur van een gebouw in de straat Francisco Salazar in Temuco tegenover de ingang van de Universidad de la Frontera.

¹⁹ Dit wordt overigens door medewerkers van bosbouwbedrijven ten stelligste ontkend.

²⁰ Vuile oorlog.

gevochten wordt. Een verhaal dat de ronde doet, is dat bedrijven aanslagen plegen op hun eigen plantages, om vervolgens Mapuches te beschuldigen, om de Mapuche-strijd prestige te ontnemen²¹. Het feit dat deze acties straffeloos gaan, wordt benadrukt in het criminalisering-verhaal. Graffiti op een muur in Tirúa luidde: “de politie is bediende van de bosbouwbedrijven”. Ook zijn er meerdere verhalen van keren dat Mapuches aangifte willen doen van iets, bijvoorbeeld van kneuzingen als gevolg van geweld van de politie, en dan luisteren ze niet. “De politie werkt alleen voor de rijken, want die hebben geld om te betalen”, zegt Juana Calfunao. Racistische rechters, corrupte officieren van justitie en het belang van het hebben van geld om gerechtigheid te kunnen krijgen, worden benadrukt in de verschillende gesprekken²².

Het monopolie op geweld kan slechts gehandhaafd blijven als burgers dit recht tot geweldsuitoefening van de overheid blijven respecteren én het vertrouwen behouden dat de overheid dit monopolie ook zal gebruiken ter bescherming van hun rechten en veiligheid. Dit vertrouwen ontbreekt. Straffeloosheid speelt in beide verhalen een belangrijke rol in het verliezen van vertrouwen in justitie en politie. In zijn overwegingen om geweld te gebruiken zei T. me: “We zagen hoe ook de staat en de bosbouwbedrijven zich niet aan de wetten hielden. Toen dachten we: ‘als de staat er niet is voor de Mapuches, dan gaan we onze eigen normen met betrekking tot legaliteit inzetten’”. In het terrorisme-verhaal leeft het idee dat Mapuches straffeloos geweld kunnen gebruiken. Dit leidt zo lang er nog wel vertrouwen bestaat in de overheid met name tot een steeds duidelijker appél aan de overheid tot hardere maatregelen. Als dit vertrouwen in (de effectiviteit van) het optreden van de overheid sterk afneemt, blijkt dat ook gekozen kan worden voor eigen maatregelen in de vorm van veiligheidsbedrijfjes en particuliere beschermingsorganisaties (“paramilitairen”²³).

Repressie

Inmiddels is wel duidelijk dat de mate waarin het monopolie op geweld van de staat aanwezig is, sterk samenhangt met datgene wat er in de samenleving leeft en speelt. Als de overheid erin slaagt haar legitimiteit en ook haar effectiviteit op peil te houden, kunnen haar geweldsrechten de functie van het feitelijk geweld overnemen. De opbouw van een geweldsmonopolie betekent, dat langzaam geweld aan particulier gebruik wordt onttrokken. Niemand wordt geacht nog langer geweld te gebruiken, een enkele noodweersituatie daargelaten. Deze “pacificatie” draagt bij aan de legitimatie van het geweldsmonopolie (van Reenen 1979:22-23; Tilly 1997:181). Er ontstaat steun doordat vormen van onveiligheid zoals crimineel gedrag en particuliere vergelding uit de samenleving verdwijnen. De overheid oogst dankbaarheid voor deze bescherming. Wanneer de overheid deze monopoliepositie op haar beurt niet gebruikt voor onderdrukking van de bevolking, ondersteunt de pacificatie de legitimiteitspositie van de overheid²⁴.

---

²¹ Twee voormalige werknemers van een bosbouwbedrijf zouden later bekend hebben dat ze werden betaald om zaken te saboteren (dit vertelde Rafael Railaf mij in een gesprek op 18 augustus 2002). Een ander concreet voorbeeld van een dergelijke aanslag zou zijn de aanslag op 6 april 2003 in een gebied van bosbouwbedrijf Arauco, slechts enkele dagen voordat de rechters uitspraak zouden doen in de emblematische rechtszaak in Angol. Mapuche activisten stellen dat Arauco de aanslag zelf in scene heeft gezet om de rechters te beïnvloeden tot veroordeling van de verdachten. T. vertelde me dat niemand van hen de aanslag had gepleegd, noch van andere Mapuches organisaties: “en wie zou zo dom zijn om een aanslag te plegen juist tijdens die rechtszaak?”

²² Elk van deze verhalen draagt bij aan het gebrek aan vertrouwen dat justitie en politie in het belang van Mapuches zullen optreden. Dit zijn allemaal verhalen die ik zoals duidelijk mag zijn, niet altijd heb kunnen checken op hun ‘waarheids’gehalte. Wat ik hier wil aangeven door de verhalen wel weer te geven is dat, waar of niet, de verhalen een belangrijke impact hebben op de mensen die ze vertellen en op de mensen die ze horen.

²³ Pedro Cayuqueo ‘Paramilitares en La Araucanía, El Far West de Agustín Figueroa’ op: *Kolectivo Lientur* 27 april 2003

²⁴ Er is ook nog een indirecte manier waarop de pacificatie leidt tot instandhouding van het geweldsmonopolie. De afname van geweld en toename van veiligheid leidt namelijk tot economische ontwikkeling (Van Reenen 1979).

Hier worden meteen twee punten genoemd waarop het pacificatieproces spaak kan lopen en niet hoeft te resulteren in een bredere steun en legitimiteit van de overheid. Ten eerste kan het zijn dat criminaliteit en particuliere vergelding niet uit de samenleving verdwijnen. Op het moment dat er sprake is van veel particulier geweld in de samenleving blijft brede steun voor de overheid weg. Dit is naar voren gekomen in de vorige paragraaf waarin verhaald werd over de straffeloosheid. Ten tweede verliest de overheid alsnog haar legitimiteit op het moment dat men haar verdenkt van illegitieme repressie. Dit komt naar voren in deze paragraaf waar zal blijken op welke manier binnen het criminalisering-verhaal wordt gesproken over repressie door de overheid. De idee die zo ontstaat dat de overheid haar monopoliepositie gebruikt om de Mapuche bevolking te onderdrukken, ondermijnt de legitimiteit van de overheid. Het is duidelijk dat pacificatie en de daaropvolgende groeiende legitimiteit van de overheid juist in situaties van gewelddadig conflict niet heel waarschijnlijk zijn.

Wat is (il)legitieme repressie?

Elke overheid gebruikt geweld. Er zijn echter overheden die meer geweld gebruiken dan andere en ook kan het geweld per periode verschillen. Gebruik van geweld vindt zoals we gezien hebben haar legitimatie in het geweldsmonopolie. Tot zover is repressief optreden dus legitiem. In het geweldsmonopolie schuilt echter een gevaar. Het legitimeert het gebruik van fysiek geweld door de overheid. De vraag waar deze repressie echter overgaat in illegitieme geweldsuitoefening is niet makkelijk te beantwoorden. De grens tussen legitieme repressie en illegitieme repressie wordt gegeven door het onderscheid tussen de rechtsstaat en de politiestaat. Kortmann definieert de politiestaat als een overheid die “min of meer per geval, afhankelijk van de omstandigheden, naar eigen goeddunken” optreedt (2001:50). Illegitieme repressie is dus gebaseerd op willekeur. Bescherming hiertegen in de rechtsstaat wordt onder andere geboden door het legaliteitsbeginsel. Toch blijft de rechtsstaat ondanks haar garanties vastgelegd in wetten onderhevig aan de interpretatie en betekenisgeving in verhalen zoals we gezien hebben in eerdere paragrafen.

Dit proces van interpretatie en uiteenlopende conclusies zien we ook terug in een concreet geval in het Mapuche conflict. Pascual Pichún heeft voor het vooronderzoek van zijn zaak meer dan anderhalf jaar vastgezeten in de gevangenis van Traiguén²⁵. Na de behandeling van zijn zaak voor de rechter in april 2003 werd hij vrijgesproken²⁶. Een reconstructie van de visie van het criminalisering-verhaal op grond van de vele interviews en gesprekken over dit onderwerp: “Het is een van vele vormen van repressie waar de Mapuches mee te maken krijgen. De man is Mapuche, een bekend leider, die veel impact heeft op de Mapuche beweging. Hij is hoofd van een Mapuche gemeenschap die al jaren strijdt voor haar rechten, een van de bekendste Mapuche gemeenschappen van het land²⁷. Hem vastzetten is een politieke daad, waarmee getracht wordt het animo van de Mapuche beweging te smoren. Hij vormde een bedreiging voor de belangen van het kapitaal, terwijl hij alleen maar strijdt voor zijn legitieme rechten. De overheid heeft de Anti-terroristenwet tegen hem ingezet die sinds de tijd van Pinochet niet meer gebruikt is. Deze wet wordt gebruikt om vergaande opsporingsbevoegdheden te krijgen en zeer zware gevangenisstraffen op te leggen. Zij hebben deze wet van stal gehaald om onschuldige Mapuche leiders achter de tralies te kunnen krijgen. Ook wordt deze wet gebruikt om de Mapuche beweging te criminaliseren en de Mapuches te stigmatiseren

---

²⁵ Zie voor een chronologisch verloop van de gebeurtenissen vanaf zijn gevangennamen het uitgebreide artikel van Maria del Rosario Salamanca Huenchullán 2002

²⁶ Overigens is hij na een hoger beroep en terugverwijzing door de Hoge Raad bij de tweede behandeling van de zaak in september 2003 wél veroordeeld. Dit doet echter voor de vragen ten aanzien van de perceptie van repressie niet ter zake.

²⁷ *Comunidad Temulemu*

als terroristen om hen te ontdoen van steun van sympathisanten. Het gebruik van deze wet is illegitieme repressie omdat de overheid hoopt dat activisten op deze manier tot geweld over zullen gaan, waardoor ze haar repressie kan verantwoorden”.

Een reconstructie van de visie van het terrorisme-verhaal op basis van gesprekken en interviews: “De gevangenhouding van Pascual Pichun is geen illegitieme repressie. Het is het werk van de overheid om de daders op te sporen van gepleegde delicten. Er is een brand gesticht en informatie wijst naar deze man. Daarom is hij opgepakt en in het belang van het onderzoek vastgezet. Dat hoort bij de taak van justitie om de mensen te beveiligen tegen criminaliteit. Bij de uitvoering van haar taak maakt zij gebruik van de wetten die door het parlement zijn goedgekeurd. De Anti-terrorismewet is onderdeel van de wet. Elk land heeft een anti-terrorisme wet. Het kan inderdaad zijn dat iemand vervolgens door de rechters wordt vrijgesproken, dat past bij de essentie van de democratische rechtsstaat. Natuurlijk betreuren wij het als iemand kennelijk wellicht onschuldig heeft vastgezet, maar dat is geen illegitieme repressie”. “Alles wat tegen hun belangen ingaat, noemen ze repressie” verwoordt Rolando Franco, advocaat van Mininco. “Justitie en politie werken nauw samen om de criminaliteit in de zone te bestrijden, om burgers te beschermen tegen aanslagen en een gevoel van veiligheid te creëren. Hiertoe doen wij opsporingsonderzoek en vervolgen wij mensen²⁸”, zegt Pedro García van het Openbaar Ministerie.

De perceptie van illegitieme repressie

Wat betreft de vraag of er sprake is van legitieme of illegitieme repressie komt de vraag ‘wie begint?’ naar boven. Mapuche activisten benadrukken keer op keer dat het de overheid is die begint met de militarisering van het conflict. “Als de overheid aankomt met tanks en 300 *carabineros*, wat kunnen wij anders doen dan ons verdedigen?” vraagt X me. Het verhaal is telkens hetzelfde. De Mapuches strijden voor hun legitieme rechten. Zij eisen hun rechtmatig eigendom. Er wordt niet naar hen geluisterd, en daar bovenop reageert de overheid door de zone te militariseren. Overal helicopters, inzet van de ME, traangas, tanks, en inzet van de politie. “Eén grote show”, zegt X.

Belangrijk om op te merken is de angst die er heerst onder Mapuche activisten voor deze repressie van de overheid. Ik zou haast spreken over een paranoia: mensen willen niet praten over de problematiek uit angst voor represaille, mensen zijn bang om afgeluisterd te worden, bang om opgepakt te worden en bang voor huiszoekingen. “Dit alles kan willekeurig, elk moment en zonder rechtsgrond gebeuren. Dat is wat er gebeurt met Mapuches die zich bezighouden met de sociale problematiek”, concludeert Mireya Figueroa op grond van haar eigen ervaringen. Mensen waarschuwen elkaar op te passen. Het feit dat hun telefoon wordt afgeluisterd is een al geaccepteerd gegeven²⁹. Zelf ben ik vele malen gewaarschuwd tijdens mijn onderzoek: ik zou uitgezet kunnen worden, afgeluisterd, ze zouden op de hoogte zijn van mijn aanwezigheid en mijn doen en laten in de gaten houden. Dat is repressie in het dagelijks leven van Mapuche activisten. Het tegenovergestelde van repressie betekent voor hen dus vrijheid. De vrijheid om niet in angst te leven. Zo versterkt de perceptie van repressie het doel waar ze voor strijden: “*Liberación Nacional*”^{30,31}.

---

²⁸ Graag wijs ik er op dat in het Nederlands niet het onderscheid bestaat tussen ‘persecution’ en ‘prosecution’, of in het Spaans ‘persecucion’ en ‘prosecucion’. Het moge duidelijk zijn welk verhaal welke term prefereert.

²⁹ Deze praktijk is mij bevestigd door een advocaat van het OM. Ook is deze praktijk naar voren gekomen in ‘*Querrela por intervención telefónica a los abogados*’ in: *Austral* jaar LXXXVII no 31.381 donderdag 26 december 2002. Dit kwam naar buiten in december 2002. Zie bijvoorbeeld ‘*Presentaron querrela contra fiscales por interceptación telefónica*’ in: *Austral* donderdag 26 december 2002 p.7. Rechter Uribe vertelde mij in een gesprek dat het een foutje was geweest.

³⁰ De titel van een liedje van Pascual en Rafael Pichún: “Nationale Bevrijding”.

Het criminalisering-verhaal stelt dat activisten worden opgepakt vanwege hun Mapuche identiteit. Die interpretatie maakt de actie illegitieme repressie. Als mensen zich identificeren met de Mapuche identiteit en de bijbehorende verhalen over repressie vergroot dit hun angst voor repressie. Vice versa zorgt de idee dat er sprake is van repressie van het *pueblo Mapuche*³² dat de identificatie van mensen sterker wordt. In tijdschrift *Azkintuwe* wordt geschreven over Daniel van een *comunidad* Mapuche die was opgepakt door de politie³³. Hij moest vertellen wat hij wist over activiteiten die gaande zijn in zijn *comunidad*. Maar hij wist niets. Om vrij te komen, moest hij desnoods wat verzinnen, zo vermeldde het artikel. Dit is slechts één van de vele voorbeelden waarin gesuggereerd wordt dat je slechts vanwege je Mapuche identiteit opgepakt kunt worden. Hoe kun je je nog onttrekken aan je Mapuche identiteit als je ‘weet’ dat mensen enkel en alleen vanwege die identiteit in de gevangenis zitten? Hoe nationalistisch word je dan? De angst om opgepakt te worden alleen vanwege de identiteit is een belangrijke factor in de constructie van Wij en Zij. Tijdens een rechtszaak zei een andere man tegen mij: “Er is geen vertrouwen tussen leiders Mapuche en de staat. Hoe kun je ze vertrouwen als ze je de volgende dag kunnen oppakken?” Mapuche activist Domingo Marileo zei me: “Iedereen die zich inzet voor de legitieme rechten van Mapuches, zal te maken krijgen met repressie”. Met elk verhaal gaat justitie nog een pas in de richting van de vijand en ontstaat er een verwijdering.

In verhalen waarin over geweld verteld wordt, is vaak sprake van wat Schröder en Schmidt noemen de ‘principle of totality’ (2001:10): alles wat de Ander doet is een dreiging of agressie en daar moet tegen verdedigd worden. Een verhaal gaat op die manier een eigen leven leiden. Informatie wordt geïncorporeerd op de wijze waarop het in het wereldbeeld past. Dit komt regelmatig terug in de constructie van ongerechtvaardigde repressie en de interpretatie van de handelingen van justitie en politie. Een jongen van *comunidad* Juan Paillalef zei me: “Om ons angst aan te jagen ben ik opgepakt en hebben ze me geslagen. Vervolgens ben ik weer vrijgelaten. Opdat we ophouden met de strijd”. Er zou een poging zijn gedaan in de gevangenis om Mapuche activist Pascual Pichún te vermoorden. Gevangenen zouden zijn omgekocht door een bosbouwbedrijf om dat te doen. Aan elke handeling van justitie wordt een motivatie toegeschreven die past in de logica van het criminalisering-verhaal. Advocaat Pablo Ortega is aangeklaagd door justitie. “Dat is om andere advocaten angst aan te jagen om ook Mapuche zaken op zich te nemen”, legt F. uit. Een Duitse molenaar is aangeklaagd omdat hij gesteund zou hebben in de financiering van de CAM. “Hij is aangeklaagd om alle Chilenen af te schrikken steun te verlenen aan Mapuches” begrijpt F. Zo wordt een logische werkelijkheid geconstrueerd waarin gebeurtenissen een verklaring krijgen die passen binnen het beeld dat bestaat. Zo helpen verhalen om de feiten en gebeurtenissen inzichtelijk te maken (van de Port 1994). Zo ontstaat de idee dat de overheid wellicht zoveel repressie gebruikt omdat ze willen de Mapuches opstaan en zich gaan verzetten, waardoor ze een legitieme reden hebben om ze op te pakken. Mireya Figueroa vertelt mij in de gevangenis het volgende: “wij zijn nu gevangen om de dood van Alex Lemun en het vrijhandelsverdrag dat net is gesloten, te verbloemen”. F: “Er worden computers gestolen, niet zozeer om te dienen als bewijsmateriaal, maar om de Mapuches zonder middelen te laten”.

Zo staan het criminalisering-verhaal en het terrorisme-verhaal lijnrecht tegenover elkaar in de interpretatie van gebeurtenissen. Het is duidelijk dat het beeld van repressie dat naar voren komt in het criminalisering-verhaal, de legitimiteitspositie van de overheid aantast. Dit is een belangrijk aspect van een conflictsituatie.

---

³¹ Deze repressie wordt echter ook juist geconstrueerd en gereproduceerd in het verhaal dat ze zichzelf en anderen vertellen.

³² Mapuche volk

³³ nummer 3, editorial

Taboe

Tot slot ga ik in op een laatste graadmeter die aangeeft in hoeverre het geweldsmonopolie van de staat haar legitimiteit heeft verloren binnen een samenleving en dat is de mate waarin er binnen de samenleving een taboe heerst op het eigen gebruik van geweld. Een taboe betekent dat er sprake is van een morele code die iets verbiedt. Deze morele code wordt aangenomen te worden gedeeld binnen een bepaalde groep en impliceert schaamte ten aanzien van het onderwerp. Jabri stelt dat in conflicten, en dan speciaal in gewelddadige conflicten bepaalde regels wegvallen en andere juist geformuleerd worden. Vaak betekent conflict ook dat datgene wat in tijd van vrede gezien wordt als taboe in tijden van conflict juist verheerlijkt wordt (Jabri 1996:74-75). In het Mapuche conflict overheerst (vooralsnog) het taboe op geweld. Dit betekent dat de legitimiteit van het geweldsmonopolie onder grote delen van de bevolking nog overeind staat. In deze paragraaf komt de dynamiek ten aanzien van dit taboe naar voren.

Mapuche activisten ontkennen stevast hun betrokkenheid bij illegale praktijken. Zij strijden een legitieme strijd. Zij gebruiken geen geweld. Zij stichten geen branden. “Nee hoor, het komt gewoon door de hitte van de zomer. Dan ontstaan er bosbranden”, werd mij bijvoorbeeld verteld. Zo lijkt het voor een buitenstaander, als je voor het eerst in contact komt met Mapuche activisten. Pas na enkele maanden goed en intensief contact heb ik het aangedurfd mensen vragen te stellen over brandstichtingen. Misschien lijkt het logisch dat men niet over geweld praat, aangezien men dan vervolgd kan worden. Dat is een reden die zeker meespeelt. Toch worden aanslagen door Mapuche activisten bijvoorbeeld ook niet anoniem opgeëist, zoals bij de ETA of de IRA gebruikelijk is. Dat is één van de aanwijzingen dat er daadwerkelijk sprake is van een taboe.

Er is sprake van een taboe omdat de overheersende en gedeelde morele code in de samenleving stelt dat het gebruik van geweld niet toegestaan is. Het onderwerp ‘geweld’ is ook onder de beperktere groep van Mapuche activisten en sympathisanten van de strijd een taboe.

Ik sta in de tuin te praten met M. en twee kennissen van haar. We praten over X, die is veroordeeld wegens brandstichting en in de gevangenis zit. De twee kennissen vragen aan M of hij onterecht vastzit. M antwoordt verontwaardigd dat X onschuldig is.

Zelf vertelde X mij enkele weken eerder hoe hij tot de brandstichting was gekomen.

Men bang is om steun en respect te verliezen. T. zei me: “De Mapuches zijn nog niet zo ver dat ze dat zullen accepteren. Tot die tijd is het beter om te ontkennen, om de eigen achterban niet te verwijderen. Dit draagvlak zal met de tijd komen als men de repressie van de overheid ziet”. Publieke debatten en persoonlijke gesprekken gaan wel over de culturele eigenheid of over de negatieve impact van plantages, maar gebruik van fysiek geweld wordt beschouwd als verboden en het onderwerp wordt vermeden³⁴. In het publieke debat onder alle Mapuche activisten, andere Mapuches, geïnteresseerde buitenlanders en Chileense sympathisanten is het onderwerp taboe, omdat de legitimiteit van het geweldsmonopolie van de staat nog niet genoeg ter discussie staat.

Toch is er in kleinere subgroepjes sprake van ‘heldenverhalen’ en wordt het gebruik van geweld verheerlijkt.

“Was je niet bang?”, vroeg ik aan X.

“In het begin wel. Werd ik zelfs een beetje paranoïde. Daarna weet je wie je volgen. Daarbij worden je zintuigen scherper: als ze je volgen heb je het door. Op een gegeven moment raak je gewend. Het wordt een

---

³⁴ Wat betreft het taboe op geweld onder Mapuche activisten moet ik hierbij zeggen dat *recuperaciones* geen taboe zijn. Brandstichtingen daarentegen wel.

gewoonte. Daarnaast raak je verslaafd aan de adrenaline. Het is leuk. De gevechten met de *paco*'s³⁵. Er is een verschil tussen een gevecht op het platteland en in de stad: op het platteland moet je vluchtwegen bekijken en je kunt overal heen. De stad zijn gewoon allemaal huizenblokken.

[...] Vlak voor een gevecht ben je nerveus en heb je vlinders in je buik. En als het begonnen is zijn weer al je zintuigen op scherp; je kunt een vogel horen vliegen. En de adrenaline heeft je hele lichaam onder controle. Daarna is het zitten bij het haardvuur en tot rust komen. En dan komen de heldenverhalen. Ja, dat is wel leuk”.

Op kleine schaal wordt het taboe op het gebruik van geweld doorbroken, onder andere door Victor Ancalaf die publiekelijk stelt dat goddelijke wetten belangrijker zijn dan Chileense wetten, en dat zelfverdediging gerechtvaardigd is. Het taboe op geweld is dus niet absoluut, noch statisch.

Ook onder grondbezitters bestaat een taboe op geweld. Vrijwel alle mensen bij bosbouwbedrijven en particuliere grondbezitters ontkennen illegale praktijken. De voorzitter van de nationale landbouwvereniging stelt bijvoorbeeld dat het ontstaan van paramilitaire groepen een fictie is³⁶. Toch is ook hier een dynamiek gaande. Het gebruik van veiligheidsbedrijfjes ter bescherming van gronden is bijvoorbeeld aan het taboe onttrokken.

“Kun je me iets vertellen over je werk?”, vroeg ik aan een van de beveiligingsbeambten.

“Ik heb confrontaties meegemaakt. In het begin was het gewoon met stokken. En ja, dan verdedigde ik me. Voor één klap, gaf ik twee klappen terug. Maar nu is het veranderd: nu hebben ze wapens en molotov cocktails. Nu is het gewoon maken dat je wekomt in een auto en meteen de politie bellen. Ook maken we foto's en filmen we om bewijsmateriaal te kunnen geven aan het Openbaar Ministerie”.

Particulier grondbezitter Figueroa doorbreekt publiekelijk het taboe door te stellen dat het uitblijven van gerechtigheid hem ertoe aanzet het heft in eigen handen te nemen. Barrera beschrijft de organisatie “*Frente para la Defensa de nuestras Tierras*”³⁷ die bedreigd heeft de Mapuches met wapens te bestrijden (1999:103). Justitie heeft een onderzoek ingesteld naar het zogenaamde “*Comando Hernan Trizano*”, waarover zeer veel geruchten de ronde doen. Er is sprake geweest van een dreigbrief, waarin particuliere grondbezitters hun beklag doen over de overheid, die kennelijk ‘450 of 500 gewelddadige acties, waarbij ze huizen en machines verbranden, niet als delict beschouwt’, en daarom de oprichting van het Comando aankondigen om ‘steun te bieden aan degenen die problemen hebben’. Als waarschuwing dagen ze de bekende Mapuche leider Aucán Huilcaman uit om elkaar bij een volgende landbezetting te ontmoeten³⁸.

Er bestaat dus algemeen een taboe op geweld in de samenleving. Toch zijn er scheuren te bemerken in de gedeelde morele code en wordt het taboe steeds vaker in kleine groepjes en zelfs publiekelijk doorbroken. Dit vormt niet alleen een uitdaging voor de geweldsorganisatie, maar ook voor het rechtenmonopolie in de 8^e, 9^e en 10^e regio van Chili. Het taboe op geweld functioneert op dit moment als het ware als een rem op de escalerende ontwikkeling.

In dit hoofdstuk hebben we gezien hoe de verschillende collectieve verhalen over justitie, politie en het geweldsmonopolie worden verteld en op welke manier ze zijn opgebouwd. We hebben stil gestaan bij de begrippen rechtsstaat en democratie, we hebben gezien dat het vertrouwen in de overheid afneemt en we hebben gezien op welke manier het optreden van de overheid in de verschillende verhalen wordt gekwalificeerd. Ook hebben we gezien dat er weliswaar nog sprake is van een algemeen taboe op het

³⁵ Zo wordt de politie algemeen genoemd in Chili. Politie mensen zelf stellen deze benaming niet op prijs.

³⁶ ‘SNA califica de “terrorista” violencia en el sur’ in: *Austral*, Jaar LXXXVII - Nro. 31.098 –Zaterdag 16 de marzo de 2002

³⁷ Front ter verdediging van onze gronden.

³⁸ In: ‘Fiscal investiga al “Comando Trizano”’ in: *Austral*, Jaar LXXXVII - Nro. 31.116 - Woensdag 3 april 2002

gebruik van geweld, maar dat er een ontwikkeling is waarin dit taboe wordt doorbroken. Het is duidelijk dat er sprake is van een politiek conflict dat zich bij tijd en wijlen uit in gewelddadigheden. Ook is duidelijk geworden dat het geweldsmonopolie voor een uitdaging staat. Er is steeds minder sprake van een daadwerkelijk *monopolie* op geweld. Verschillende groepen gebruiken geweld en nemen het heft in eigen handen. Het rechtenmonopolie staat onder druk. De legitimiteit van de overheid staat onder druk. En er zijn verschillende verhalen in omloop waarvan elk een andere visie vertegenwoordigt met betrekking tot het gewenste verloop van het conflict. In de volgende paragraaf zullen we zien hoe de overheid tracht het geweldsmonopolie te handhaven en haar legitimiteit te herstellen. Hierbij komt naar voren op welke manier de verschillende collectieve verhalen in het conflict hierin een essentiële rol spelen.

4. Handhaven van het geweldsmonopolie

Binnen een samenleving varieert de mate waarin er sprake is van een daadwerkelijk monopolie op geweld en de mate waarin de overheid gebruikt maakt van haar geweldsorganisatie. In dit hoofdstuk ga ik in op de situatie waarin door een gewelddadig politiek conflict het geweldsmonopolie van de staat aan legitimiteit heeft ingeboet. We hebben gezien dat het geweldsmonopolie is te verdelen in twee delen: aan de ene kant zien we de politieke overheid (het rechtenmonopolie). Aan de andere kant zien we degenen die het geweldsmonopolie uitvoeren (de geweldsorganisatie). Dat zijn de mensen van het leger, politie, ME, en justitie. Zij hebben de wettelijke bevoegdheid geweld te gebruiken, mensen op te pakken en in de gevangenis te stoppen. Nu zijn er situaties waarin confrontaties tussen burgers en/ of de overheid alleen maar een uitdaging vormen voor de geweldsorganisatie. Dit is bijvoorbeeld het geval bij simpele relletjes op de kermis of met oud en nieuw. Op dat moment is het de taak van de geweldsorganisatie de feitelijke overmacht te herstellen. Er zijn echter ook situaties waarin confrontaties een bedreiging vormen voor het rechtenmonopolie. Dat is het geval in het Mapuche conflict waar bepaalde groepen geen vertrouwen meer hebben in de overheid en het monopolie op geweld niet meer respecteren. Dat betekent dat de overheid haar récht op het monopolie op geweld moet herkrijgen. In “normale” omstandigheden werkt het geweldsmonopolie op grond van het contract tussen overheid en burgers. De overheid hanteert het geweldsmonopolie om commune criminaliteit te bestrijden. Het *handhaven* van het geweldsmonopolie is heel iets anders dan het gewoon op basis van het geweldsmonopolie nakomen van de verplichting tot bescherming, voortvloeiend uit het contract tussen overheid en burgers. Het handhaven van het geweldsmonopolie betekent dat het geweldsmonopolie zélf wordt verdedigd en dat zij haar legitimiteit moet herkrijgen.

In hoofdstuk 2 is het geweldsmonopolie naar voren gekomen dat gebaseerd is op de “ambtelijke ethiek”. Dit monopolie kan alleen goed functioneren, als de politieke overheid erin slaagt het recht op gehoorzaamheid en geweld te behouden. Wordt dat recht opgezegd, dan ontstaat tegelijkertijd een probleem voor het rechtenmonopolie én voor de geweldsorganisatie. In het ambtelijke geweldsmonopolie worden deze twee componenten altijd strikt gescheiden gehouden (differentiatie). Op het moment echter dat de legitimiteit van de politieke overheid ter discussie staat, kunnen de ambtenaren van de geweldsorganisatie niet meer werken vanuit de vanzelfsprekendheid van een stabiele situatie. Het belang van deze ambtenaren (het behoud van het feitelijk geweldsoverwicht) raakt onder de invloed van het belang van de politieke overheid (het behoud van de legitimiteit).

In dit hoofdstuk ga ik in op de uitdaging die het Mapuche conflict vormt voor de geweldsorganisatie en het rechtenmonopolie in de 8^e, 9^e en 10^e regio van Chili. Dat is het gebied, “*Wallmapu*” in Mapuzugun, waar Mapuche activisten over spreken als ze het hebben over autonomie, het is het gebied dat particulier grondbezitter Figueroa aanduidt als ‘Far West’. Nadat ik in het vorige hoofdstuk heb laten zien hoe in het Mapuche conflict het geweldsmonopolie haar legitimiteit verliest, wil ik in dit hoofdstuk laten zien wat dat betekent voor de strafrechtsketen. Hoe gaan de actoren in de strafrechtsketen om met de dubbele taak om enerzijds op grond van het geweldsmonopolie op te treden en anderzijds haar legitimiteit te herstellen? Het zal duidelijk worden dat de ambtelijke ethiek op basis waarvan het geweldsmonopolie werd gehanteerd, langzamerhand wordt verlaten. De twee collectieve verhalen die ik in het vorige hoofdstuk geanalyseerd heb, strijden om voorrang om de lege plek in te nemen.

Inschatting

Op het moment dat de legitimiteit van het geweldsmonopolie in het geding is, kunnen er verschillende strategieën gevolgd worden om deze te herstellen. Met deze strategieën moet zo effectief mogelijk met de

bevolking worden gecommuniceerd. Van Reenen (1979) onderscheidt verschillende legitimeringsstrategieën zoals de de-politiseringstrategie, de marginaliseringsstrategie en de verzoeningsstrategie. Elke strategie berust op een andere inschatting ten aanzien van het politieke machtsverlies dat met een uitdaging samenhangt.

De overheid heeft de taak elke uitdaging waar het geweldsmonopolie mee te maken krijgt, te definiëren. Deze definitie bepaalt vervolgens haar strategie waarmee ze haar legitimiteit tracht te herstellen. Dit betekent dat men een afweging maakt van de situatie en de te verwachten gevolgen, oftewel “het geschatte politieke machtsverlies dat met een uitdaging samenhangt” (Van Reenen 1979:142). Bij het bepalen hiervan wordt beoordeeld welk gedrag “geweldswaardig” is en welk gedrag de overheid daar tegenover moet stellen (ibid., 1979:62). De vraag wat wel en wat niet “geweldswaardig” is, kan gedurende de tijd veranderen. Bepaalde gedragingen kunnen langzamerhand binnen een maatschappij als verwerpelijk worden gewaardeerd. Dit kan leiden tot strafbaarstelling en tot optreden van justitie en politie in de vorm van opsporing, vervolging en eventueel berechting en bestraffing (Lissenberg e.a. 1999:25). Dit is een proces dat bijvoorbeeld heeft plaatsgevonden met het huidige delict verkrachting in Nederland. Na verloop van tijd hebben bepaalde ideeën over verkrachting hun ingang gevonden in het publieke bewustzijn (Blok 2001). In het geval van het Mapuche conflict strijden twee verhalen om de aandacht. In het terrorisme-verhaal en het criminalisering-verhaal wordt verschillend geoordeeld over de definitie van de situatie en het geschatte politieke machtsverlies dat deze met zich meebrengt.

Wat is terrorisme?

In het Mapuche conflict is volgens het terrorisme-verhaal sprake van “terrorisme”³⁹.

In december 2002 worden verschillende Mapuche activisten van de radicale organisatie Coordinadora Arauco Malleco (CAM) opgepakt⁴⁰. De kranten spreken erover dat de organisatie ‘onthoofd’ en ‘opgerold’ is⁴¹. Na zes maanden voorafgaand onderzoek door het Openbaar Ministerie worden deze mensen opgepakt op grond van de aanklacht “*asociación ilícita terrorista*”⁴² (Osorio 2003). De Anti-terroristenwet wordt nu ingezet. Op grond hiervan kunnen deze mensen gedurende het verdere onderzoek vastgehouden worden⁴³.

Wat betekent terrorisme? Er bestaan verschillende definities van terrorisme. De Chileense Anti-terroristen wet geeft een definitie waarin als voorwaarde voor terrorisme wordt gesteld, dat de gepleegde delicten ofwel het doel hebben angst te genereren onder de bevolking, ofwel het doel hebben beslissingen van de autoriteiten te beïnvloeden of eisen te stellen (Wet 18.314).

Men is het er in theorie over eens dat ‘terroristen’ opgepakt moeten worden. In de praktijk wordt echter bijvoorbeeld het stichten van branden door Mapuche activisten verschillend beoordeeld. In het terrorisme-verhaal worden deze acties bestempeld als terroristisch: “*Grupos Mapuches en actos terroristas*”⁴⁴ (Declaratie CORMA e.a. 2002). Mapuche activisten zien zichzelf echter niet als terroristen⁴⁵. In het terrorisme-verhaal wordt verteld dat er angst en een gevoel van onveiligheid bestaat in de regio. Hierbij

---

³⁹ In het archief van de CORMA zit een uitgeknipt krantenartikel met de beschrijving van een politierapport, waarin de terroristische acties door groepen Mapuches van de jaren 2000 en 2001 worden opgesomd. ‘Grupos Mapuches en Actos Terroristas’.

⁴⁰ Op 5 december zijn er 16 Mapuche activisten opgepakt (interview Esmirna Vidal op Kolectivo Lientur). Op 27 januari zijn 24 Mapuche activisten opgepakt (Osorio 2003).

⁴¹ Zie *Austral* december 2002 en Osorio 2003.

⁴² onwettige terroristische vereniging

⁴³ Dit onderzoek heeft twee jaar geduurd. In november 2004 heeft de rechter de verdachten vrijgesproken van de aanklacht “criminele organisatie” www.nodo50.org/kolectivolientur.

⁴⁴ Groepen Mapuches in terroristische acties

⁴⁵ noch degenen die aanslagen plegen, noch degenen die aanslagen weliswaar niet op prijs stellen.

baseert Esmirna Vidal zich op een studie die het OM heeft uitgevoerd in de regio⁴⁶. Een Mapuche man aanwezig bij een rechtszaak in Angol zei mij: “volgens een enquête hebben we de steun van 85 % van de Chileense bevolking. Hoe kan er dan angst zijn?” Verder wordt in het terrorisme-verhaal verteld dat er sprake is van een patroon in de aanslagen en dat het doel van de acties is om angst aan te jagen. “Dan zouden we wel een bom op de stad gooien”, zei X mij⁴⁷.

De verschillende partijen in het conflict willen dat de overheid hun verhaal als de waarheid beschouwt. De keuze van de politieke overheid voor haar strategie om haar legitimiteit te herkrijgen en zo het rechtenmonopolie overeind te houden, hangt daarvan af. In de beschrijving van de strategieën zal naar voren komen dat de overheid in beginsel blijft handelen op basis van de ambtelijke ethiek. Naarmate de gewelddadigheden in het conflict groeien, wordt echter van deze ambtelijke ethiek afgestapt en neemt het terrorisme-verhaal steeds meer haar plaats in.

Depolitiseringsstrategie

De de-politiseringsstrategie past binnen de ambtelijke ethiek en is gedurende lange tijd door justitie en politie in het Mapuche conflict gehanteerd. Onder druk van het conflict en het steeds sterker wordende terrorisme-verhaal heeft deze strategie meer en meer aan belang ingeboet. In deze paragraaf komt naar voren hoe op basis van de ambtelijke ethiek wetsovertredingen als individuele incidenten worden beschouwd en van hun politieke betekenis worden ontdaan. Hiertoe wordt de Mapuche identiteit en representativiteit van de daders zo veel mogelijk ontkend en genegeerd. De inschatting die hieraan ten grondslag ligt, is dat de protesterende groep weinig achterban heeft. Het is gebaseerd op de aanname dat het maar een handjevol Mapuche activisten is dat geweld gebruikt en wil gebruiken. De medewerker van een veiligheidsbedrijfje zei me: “Het zijn er een paar die de opdrachten geven”. Jarenlang heeft de Chileense overheid het Mapuche conflict beschouwd als een particuliere aangelegenheid tussen enkele activisten en grondbezitters (Barrera 1999). Dan kiest de politieke overheid er veelal voor het conflict, of de politieke betekenis van het conflict, te bagatelliseren. Zo wordt bewust vastgehouden aan de ambtelijke ethiek en de daaraan verbonden scheiding tussen de geweldsorganisatie en het rechtenmonopolie. Overheidsgeweld wordt door deze differentiatie automatisch gedepolitiseerd. De burgemeester van Collipulli zei me: “sinds Ancalaf in de gevangenis zit, is het een stuk rustiger”⁴⁸. Zo wordt de idee bevestigd dat het probleem grotendeels veroorzaakt wordt door een handjevol leiders en een kleine groep radicalen en dat het effectief is die enkelen aan te pakken.

Hoe uit zich deze strategie in de wijze waarop met geweld en wetsovertredingen wordt omgegaan? Collectieve verschijnselen en groepsacties worden bijvoorbeeld van hun gemeenschappelijkheid ontdaan en als geïsoleerde en zelfstandige incidenten worden behandeld. Anwandter van Forestal Valdivia zei me: “het beleid is deze acties te behandelen als gewone diefstallen en delicten”. Dit is een typisch voorbeeld van de depolitisering van geweld.

---

⁴⁶ Zo vertelde ze in haar gesprek met mij op 6 januari 2003.

⁴⁷ Juana gaf wel aan dat het doel van acties is om angst aan te jagen en op die manier de particulieren met wie zij haar *comunidad* een landdispuut heeft zover te krijgen dat ze zouden verkopen. Toch vond zij hun acties absoluut onder het etiket terrorisme vallen.

⁴⁸ Ik wil wel benadrukken dat niet alle grondbezitters geloven in dit effect van het repressieve optreden van justitie en politie. Gerhard Jequer bijvoorbeeld geloofde niet dat op deze wijze het politieke probleem opgelost zou worden.

Identiteit

De identiteit van de ‘delinquenten’ vormt een belangrijk onderdeel van depolitisering. “Het zijn gewoon Chileense burgers. We maken geen onderscheid tussen Mapuches en Chilenen” stelde Pedro García, woordvoerder van het regionaal Openbaar Ministerie, in zijn gesprek met mij⁴⁹. De boodschap is helder: verdachten worden opgepakt als Chileense staatsburgers, niet vanwege hun Mapuche identiteit. Door Esmirna Vidal wordt ontkend dat de Coordinadora Arauco Malleco een *inheemse* organisatie zou zijn. Hoofdofficier van justitie Esmirna Vidal legde de nadruk op haar respect voor de “*etnia*” en zei me: “ik ben opgegroeid op het platteland en ken de mensen, ik heb enorm veel respect voor hen”. Esmirna Vidal beroept zich op de ambtelijke ethiek en het daarbij behorende ideëel-rationeel handelen: “het gaat om objectiviteit. Als we die laten varen wordt het gevaarlijk. Het gaat om juridische zekerheid. Dat geeft aan de burgers vertrouwen in het juridische systeem. Het zou onzekerheid geven als we een verschil zouden maken tussen rassen, kleuren, politieke partijen of religie. We geloven in transparantie van justitie. We onderzoeken delicten onafhankelijk van de motivatie die erachter ligt”.

De Mapuche activisten zien het anders: “Wij zijn Mapuches, wij zijn geen Chilenen”. Op die manier wensen zij hun gevangennamen, hun rechtszaak en hun eventuele gevangenschap te zien. Daarom strijden zij voor de titel ‘politieke gevangenen’, waarbij juist hun Mapuche identiteit centraal staat. Daarom ook strijden zij bijvoorbeeld voor het mogen houden van een *nguillatún* (religieuze ceremonie) in de gevangenis. “Wij moeten ruimte creëren”, zei X me, verwijzend naar de erkenning van hun identiteit. “De officieren van justitie en rechters zijn racisten”, zei S. in de gevangenis. Volgens haar zijn zij en haar medegevangenen juist wél opgepakt *als Mapuches*.

Een belangrijke vraag is of de Mapuche activisten wel of niet de Mapuche bevolking representeren. In de ambtelijke ethiek wordt een scherp onderscheid gemaakt tussen sociale problematiek en justitiële problematiek. Parallel hieraan wordt gesproken over ‘echte’ Mapuches en ‘delinquenten’. Er is een probleem met oproerzaaiers en er is een armoede probleem met vredelievende hardwerkende Mapuches⁵⁰. Deze Mapuches zijn de zogenaamde ‘echte’ Mapuches. “Het is een rustig volk dat in vrede wil leven”, werd mij keer op keer verzekerd door mensen van justitie en grondbezitters. “Wij willen niet, dat het lijkt alsof alle Mapuches gewelddadig zijn. Wij willen dat met naam en toenaam de mensen genoemd worden die geweld gebruiken”, zegt Francisco Urcelay van Mininco tegen mij⁵¹. Het zou gaan om enkele radicalen, die niets met het Mapuche volk te maken hebben. “Ook Mapuches zijn bang voor de radicalen”, stelt Esmirna Vidal in een gesprek met mij vlak na de gevangennamen van het merendeel van de Mapuche organisatie CAM. Telkens weer wordt in de ambtelijke ethiek dit onderscheid tussen delinquenten en ‘gewone’ Mapuches benadrukt. Aanklager Raul Bustos zegt over de verdachten in de rechtszaak: “ze gebruiken de naam van het volk Mapuche” en “ze misbruiken hun zogenaamde functie als president, want ze hebben zichzelf benoemd”. “De echte Mapuches hebben eelt aan hun handen van het werk op het land”, zei Raul Bustos in zijn requisitoir.

Bij deze uitspraak in de rechtszaal keken de verschillende Mapuches in de bankjes elkaar aan en vergeleken grappend hun handen, of ze wel ‘echte’ Mapuches waren. Ook naderhand werd hier veelvuldig in grappen op teruggekomen: “hé, laat je handen eens zien; ben je wel een echte Mapuche volgens het criterium van meneer Bustos?”

---

⁴⁹ op 6 januari op het Regionaal Openbaar Ministerie in Temuco

⁵⁰ Zie over de armoede problematiek bijvoorbeeld Berdichewsky (2002).

⁵¹ in mijn interview met hem op 23 januari op het kantoor van Mininco in Temuco

Geen depolitiseren maar criminalisering

Depolitiseren wordt in het criminalisering-verhaal juist aan de kaak gesteld⁵². De a-politieke opstelling van de geweldsorganisatie van de overheid ontkent de politieke doelstellingen van de Mapuche beweging en de daarin gelegen rechtvaardiging van haar verzet of geweld. De vraag of de strijd van de Mapuches legitiem is of niet, is irrelevant binnen de ambtelijke ethiek. “Als je maar de democratische weg volgt”, zei Emilio Guerra van de CORMA⁵³. Zowel officier Raúl Bustos als de gevoegde klagers spreken in de rechtszaal over “de legitieme aspiraties” van de Mapuches, maar benadrukken het volgen van “de legale weg”. Iemand van het OM zei mij als reactie hierop gekserend: “ik kan toch niet de hele dag delicten plegen, vanuit het idee dat ik ergens voor vecht, wat dat dan ook moge zijn!”. Het ideëel-rationeel handelen speelt een belangrijke rol in deze positie. Geen doel kan het afwijken van de democratische weg rechtvaardigen.

Mapuche activisten stellen dat zo het Mapuche conflict “in het strafrecht gestopt wordt” en dat de problematiek hiermee gedepolitiseerd wordt. Tekenend voor dit perspectief is het oordeel van het FIDH⁵⁴ in haar jaarlijks rapport over mensenrechten in Chili:

“Het feit dat het in verschillende zaken gaat om ernstige en gewelddadige criminele feiten, die onderzocht en gesanctioneerd moeten worden, rechtvaardigt niet dat er een predispositie is gegenereerd tegen de *indígenas*, die zich manifesteert in de discriminerende elementen beschreven in de voorgaande pagina’s, zoals het oordelen – als een gewoonte – conform procedures eigen aan een staat in een uitzonderlijke situatie (anti-terroristen wet, wet op de staatsveiligheid en militaire rechtbanken), slechte behandeling tijdens gevangenschap, aantasting van het recht op verdediging en andere elementen. Dit heeft geleid tot een stigmatisering van de *indígenas*, de discussie over het streven naar rechten veranderend in een kwestie van criminele repressie” (FIDH 2003:336)⁵⁵.

Uitgaande van het criminalisering-verhaal is evident dat repressief optreden niet effectief is. Aangenomen dat de activisten die in de gevangenis belanden de steun hebben van de bevolking, is de overtuiging vanuit het criminalisering-verhaal dat het repressieve optreden van politie en justitie het conflict alleen maar zal aanwakkeren. Het criminalisering-verhaal gaat uit van de idee dat het niet de individuen zijn, maar dat het gaat om een strijd die veel dieper zit. Voor elke persoon die in de gevangenis belandt, zullen er tien andere ontstaan, dat is het credo van de Mapuche activisten. “*Marrichiweu!*” is een strijdkreet in Mapuzugun die deze gedachte uit. Politieke gevangenen, een verblijf in de gevangenis, politieoptredens en rechtszaken zijn voor Mapuche activisten juist redenen om te blijven vechten. “En als mensen uit de gevangenis komen, zullen ze harder vechten dan ooit”, zoals T. me zei. Juist de voortdurende strijd ondanks alle tegenslagen is een belangrijk onderdeel van de betekenis die wordt gegeven aan de strijd. Voor Mapuche activisten wordt

---

⁵² Zie bijvoorbeeld Joel Maripil, Adolfo Millabur, Alfonso Reiman, Galvarino Reiman, ‘Carta abierta al Ministro del Interior del Gobierno de Chile’ Wallmapu, territorio del Gulumapu (Chile), 22 april 2003 Coordinación de Organizaciones e identidades Territoriales Mapuche en Pedro Cayuqueo, ¿Violencia terrorista o legítima autodefensa mapuche? http://www.lahaine.org/global/herramienta/violencia_mapuche.htm en Colegio de Antropólogos de Chile A.G., ‘Comunicado Público’ op: Kolectivo Lientur Temuko, 22 oktober 2003 http://www.nodo50.org/kolectivolientur/antropologos_ag.htm

⁵³ Voorzitter van de Corporación de la Madera (CORMA), de bosbouworganisatie

⁵⁴ Federación Internacional de Derechos Humanos

⁵⁵ “*El que en varios casos se trate de hechos criminales graves y violentos, que deben ser investigados y sancionados, no justifica que se haya generado una predisposición en contra de los indígenas, lo que se manifiesta en los elementos discriminatorios descritos en las páginas anteriores, tales como el juzgamiento – en forma habitual – conforme a procedimientos propios de Estados en excepción (ley anti terrorista, de seguridad del Estado y justicia militar), malos tratos durante la detención, afectación del derecho a la defensa y otros. Esto ha derivado en una estigmatización de los indígenas, desviándose la discusión de la demanda de derechos a una cuestión de represión criminal*”.

juist de *resistencia* en het voortdurende verzet als onderdeel van de Mapuche identiteit verhaald. Daarom zal repressie ook niet leiden tot het einde van de strijd⁵⁶. De gevangenis is onderdeel van de ‘opleiding’ tot ware nationalistische Mapuche⁵⁷. “Rats and people come to love the things for which they have suffered...” (Festinger in: Mitchell, 1981:65). Het zijn katalysatoren van de woede. Het is een bewijs van de ongelijkheid en de repressie door de overheid. Het zijn aanknopingspunten om hun eigen achterban te overtuigen. Het zijn verhalen die internationaal naar buiten gebracht worden. Het zijn gelegenheden om organisaties als Amnesty International aan te spreken⁵⁸. In de gevangenis wordt het verhaal van repressie en onrecht alleen maar bevestigd. De personen die ik heb gesproken, zijn door hun ervaringen met politie en de cel overtuigder geworden van hun idealen en hun strijd.

Repressie heeft eigenlijk alleen dan effect wanneer degenen tegen wie repressief wordt opgetreden, ook achter de normen staan die de straffen als doel hebben te beschermen (Sharp 1973:14). Een sanctie werkt effectiever naarmate de betrokkene meer meewerkt en gehoorzaamt. Anders werkt repressie alleen averechts. Het is helder dat een normbevestigende boodschap niet op de gewenste manier overkomt als er verschillende ideeën bestaan over onderliggende waarden. Het is duidelijk dat Mapuche activisten weigeren te gehoorzamen aan de overheid op het moment dat zij het niet eens zijn met opgelegde normen en waarden. De sancties die worden opgelegd als gevolg van het overtreden van deze normen, zullen daarom al niet effectief zijn om legitimiteit te verwerven.

Marginaliseringsstrategie

Zoals in hoofdstuk 3 is gebleken, vindt niet iedereen dat het optreden van justitie en politie effectief is (geweest). In het terrorisme-verhaal komt dan ook duidelijk de roep om harder optreden naar voren. De politieke component van het geweld wordt niet langer ontkend, evenmin wordt een samenhang tussen incidenten genegeerd, en er komt aandacht voor de structuur van de groep waar de daders uit voortkomen. De ambtelijke ethiek maakt plaats voor het terrorisme-verhaal en het overheidsgeweld politiseert. Zo wordt de depolitiseringsstrategie langzaam terzijde geschoven en komt de marginaliseringsstrategie naar voren. In plaats van individuele daders en delicten te depolitiseren, wordt nu gekeken naar de groep als geheel. Deze groep bestaat uit ‘terroristen’ en wordt op basis van gezamenlijke kenmerken gemarginaliseerd. Aan de hand van concrete rechtszaken zal ik de ontwikkelingen schetsen die zich voordoen op het moment dat op basis van het terrorisme-verhaal wetten ingezet worden, waardoor politieke elementen een rol gaan spelen in de rechtszaal.

De inschatting die wordt gemaakt op grond van het terrorisme-verhaal is dat de Chileense samenleving te maken heeft met een klein groepje gevaarlijke terroristen, onder andere georganiseerd in de Mapuche organisatie CAM. Bij deze inschatting past de marginaliseringsstrategie. Deze strategie wordt toegepast als de overheid weliswaar niet de mogelijkheid of bereidheid heeft om het conflict op te lossen, maar de dwarsliggende groep of haar klachten en eisen wel zoveel wervingskracht hebben dat machtsverlies te vrezen valt. In dat geval wordt de protesterende groep geïsoleerd en naar de marge van de samenleving verwezen. Dit gebeurt in het Mapuche conflict sinds de term “terrorist” is gevallen. Zo wordt een groep geconstrueerd met wie niemand meer iets te maken wil hebben⁵⁹.

---

⁵⁶ Dit verschijnsel signaleert Mahmood ook in de strijd van Sikhs voor Khalistan (1996:21).

⁵⁷ in de woorden van T.

⁵⁸ Zoals is gebeurd tijdens de rechtszaak in Angol

⁵⁹ Overigens is marginalisering niet altijd het werk van de overheid. Ook stelt van Reenen dat groepen zichzelf kunnen marginaliseren door hun acties.

Wij en Zij

Marginalisering werkt het sterkst als er al duidelijke verschillen bestaan in het dagelijks leven en dit onderscheid al deel uitmaakt van bestaande praktijken. Het is duidelijk dat de algemene discriminatie op basis van fysieke kenmerken van Mapuches en culturele verschillen zoals de taal en religie, bijdragen aan de verdeling in Wij en Zij. Toen ik in Chili was, wilde ik graag weten hoe je een Mapuche herkende. Mensen gaven aan dit wel te zien aan de kleur van de huid en de vormen van het gezicht. Voor mij echter was dat in het begin zeer moeilijk te onderscheiden. Over deze beschrijving van het uiterlijk van 'de' Mapuche en het daarbij behorende racisme van de Chileense samenleving schrijft Valdivieso in 1987 het volgende: "Eenieder draagt een racist in zich die niet alleen het voorhoofd fronst, maar ook de ziel, bij het zien van een kleine man, met een smal voorhoofd, donkere huid en het haar zwart en stevig"⁶⁰ (in: Morales 1999:98). Naast huidskleur is de achternaam het belangrijkste onderscheidende kenmerk. Een mesties die actief is in de Mapuche beweging vertelde mij: "mijn vader is Chileens, daarom is mijn ene achternaam gewoon een Spaanse naam. Mijn moeder echter is Mapuche. Op grond van deze naam"⁶¹ noemde mijn leraar op school mij altijd 'indio'. Algemeen wordt ook gesteld dat Mapuches tot de lagere sociaal-economische klasse behoren⁶².

Het stereotype vooroordeel dat bestaat over Mapuches is dat ze lui zijn, niet van de alcohol kunnen afblijven, agressief zijn en geen landbouwers zijn maar vechters. Deze stereotypen zijn zeer algemeen geaccepteerd. In vrijwel elk gesprek met mensen van bosbouwbedrijven en particuliere grondbezitters werden mij deze aspecten verteld als onderdeel van de verklaring van de problemen⁶³. Zich bewust van de politieke incorrectheid van zijn uitspraken zei een man van een bosbouwbedrijf me: "ik mag het misschien niet zeggen, maar als je zelf gaat kijken in de Mapuche gemeenschappen zul je zien dat ze lui zijn, en van drinken houden". Over de grond die Mapuche activisten krijgen toegewezen door de overheid wordt steevast gezegd: "Zij doen er niets mee. De terreinen liggen na geruime tijd nog steeds braak". Van Mapuche activisten wordt gezegd dat ze snel geld willen verdienen zonder ervoor te willen werken. Ze willen "handje contantje", zoals de boswachter het uitdrukte. "Waarom willen ze dan alleen maar gronden met eucalyptusbomen?" vroeg Rolando Anwandter van Forestal Valdivia me. "Die kun je zo verkopen. Nooit vragen ze stukken met naaldbomen. Naaldbomen moeten eerst bewerkt worden. Het gaat ze dus alleen om geld verdienen. Het zijn commerciële belangen die tellen". Mapuche activisten worden gezien als lui. "De grond wordt verbrand, er wordt niet op gewerkt, het wordt afgedankt", zegt Gerhard Jequer.

Eén van de aannames van terrorisme is, dat je met terroristen niet kunt praten: dat zijn "kooks, crazies, demented, or at best misguided" (Zulaika & Douglass, 1996:x). Zo wordt dus de politieke dialoog vermeden. Stigma's en stereotypen worden op deze manier gereproduceerd (Van Swaaningen, 1999:204). Het proces van sociale uitsluiting kan zo versterkt worden. Ook in het Mapuche conflict weigeren regelmatig bosbouwbedrijven met 'violentos'⁶⁴ om de tafel te gaan zitten. "Wij willen niet praten met gewelddadigen. Dan geef je gelijk aan deze methode om rechten te verkrijgen", zegt Francisco Urcelay van Mininco. Naar Mapuche activisten wordt in kranteberichten vaak verwezen middels de term

---

⁶⁰ "Cada uno lleva un racista emboscado que arruga, no sólo el ceño del rostro, sino del alma cuando observa a un hombre pequeño, de frente estrecha, piel oscura y cabellos negros y duros"

⁶¹ in spaanstalige landen worden altijd de twee achternamen gebruikt

⁶² De armoede onder de inheemse bevolking is 42 % tegenover 34 % onder de niet-inheemse bevolking, (Berdichewsky). De armoede in de regio's waar de Mapuches oorspronkelijk hun territorium hadden, en momenteel nog steeds (naast Santiago) de meeste Mapuches wonen (VIII, IX en X) is respectievelijk 33,9 %, 36,5 % en 32,2 %, terwijl landelijk de armoede 23,2 % bedraagt. (Libertad y Desarrollo).

⁶³ Zie hierover bijvoorbeeld ook Bengoa, Barrera en Saavedra

⁶⁴ gewelddadigen

'*encapuchado*'. Dit betekent letterlijk 'met bivakmutsen'. Activisten dragen tijdens acties t-shirts voor hun gezichten om niet herkend te worden en om het op die manier lastiger te maken voor politie en justitie om individuele schuldigen aan te wijzen. Saavedra wijst er echter op dat het gebruik van deze terminologie in de media nog een ander effect heeft: het draagt bij aan het imago van terroristen 'geen gezicht' te hebben, waardoor ze gedehumaniseerd worden (Saavedra 2002:5).

Van Reenen beschrijft als een vorm van marginalisering dat de opstandigheid gerepresenteerd wordt als 'gemaakt' door propagandisten en infiltranten (1979:39). Dit komt inderdaad naar voren in de overtuiging dat de Mapuches "geen slechte personen zijn, maar dat ze geïnfiltreerd zijn", zoals een grondbezitter me zei. Er wordt vaak gewezen naar buitenlanders, communisten, milieu-activisten en andere groeperingen die profiteren van de Mapuche zaak om hun eigen belangen te behartigen. "Ze worden gebruikt. Ze bedenken het niet zelf", zei Gerhard Jequer, een particulier grondbezitter. Het feit dat het voorkomt dat gehele *comunidades* zich begeven in de strijd, wordt door het terrorisme-verhaal verklaard doordat enkele relschoppers de mensen manipuleren. Zoals een man die mij in de omgeving van Collipulli een lift gaf, zei: "er komen hier buitenlanders en die stoppen dingen in de hoofden van die Mapuches".

Eenmaal terroristen genoemd, komen de Mapuches niet makkelijk van dit imago af. Krantenkoppen, rechtszaken en dagelijkse gesprekken bevestigen keer op keer dit stereotype. Ariël Ancalaf zei me: "er is zeker een stigma. Want bij alles wat er nu gebeurt, denken ze dat wij het gedaan hebben. We worden van alles beschuldigd". Daarom benadrukten enkele meisjes tijdens een culturele bijeenkomst in Temuco dat ze in hun acties, zoals het ophalen van voedsel voor de familie van gevangenen, voorop willen stellen dat ze geen terroristen zijn. Als de acties door Mapuches gekwalificeerd worden volgens de delictomschrijving van artikel 1 van de Anti-terroristenwet, heeft dat verstrekkinge gevolgen. De benaming 'terrorist' brengt met zich mee dat het geen enkele uitleg meer behoeft, waarom je die persoon zou vervolgen en een zo zwaar mogelijke straf zou opleggen. In het huidige internationale klimaat⁶⁵ behoeft het ook geen enkele nadere toelichting waarom er extra zware wetgeving bestaat om terroristen aan te pakken: ruimere opsporingsbevoegdheden en zwaardere celstraffen.⁶⁶ Dat is ook precies waar de Anti-terroristenwet mogelijkheid toe biedt.

Politisering

We hebben gezien hoe binnen de ambtelijke ethiek uitgegaan wordt van de dichotomie tussen politieke overheid en de uitvoerders, oftewel het rechtenmonopolie en de geweldsorganisatie. In deze paragraaf zullen we zien hoe justitie ondanks de ambtelijke ethiek ook politieke overwegingen in zal brengen als zij daarmee haar legitimiteit wil herstellen. Overheidsgeweld politiseert. Het is de taak van de uitvoerders van het geweldsmonopolie het feitelijk geweldsoverwicht in stand te houden. Er is een opvallend verschil tussen een 'normale' situatie en een situatie waarin sprake is van een bedreiging van het geweldsmonopolie. In een normale situatie doet de politie haar werk en houdt ze zich bezig met individuele gevallen. Om dit werk rustig te kunnen uitvoeren moet er sprake zijn van acceptatie van haar toezichtsrol en haar macht. Dat is nog mogelijk als één individu zich verzet, maar dit is niet meer mogelijk als er sprake is van een vijandige omgeving, waar de politieman zich bedreigd voelt. Dit is het punt waarop het belang van ambtenaren van de geweldsorganisatie niet alleen ligt bij het herkrijgen van de feitelijke geweldsoverwicht, maar ook bij het

---

⁶⁵ Men verwijst naar de Resolutie 56-88 van 24 januari 2002 van de VN waarin 'etnisch terrorisme' veroordeeld wordt (Declaratie 2002).

⁶⁶ De CORMA heeft in haar archief ook de Resolutie aangenomen door de Algemene Vergadering op 18 september 2001 waarin de terroristische aanvallen op 11 september 2001 veroordeeld worden en besluiten worden genomen ten aanzien van internationaal terrorisme.

herstel van de legitimiteit van de politieke overheid. Zo zijn deze twee taken wederzijds van elkaar afhankelijk.

In een vijandige omgeving verschuift de aandacht van de politie van het individu naar een groepering. Op het moment dat deze onveiligheid territoriaal bepaald kan worden, wordt dit categoriseringsproces versneld. Justitie en politie definiëren de situatie op dat moment als een territoriaal afgebakend gebied waar ze haar feitelijke machtsoverwicht moet hervinden. Deze territoriale bepaaldheid spreekt uit woorden van Officier van Justitie Raúl Bustos waarin hij verwijst naar de regels van “Wallmapu” versus “Chili” en “*desde Temulemu par’ allá es otro mundo*”.⁶⁷ In deze territoriale strijd wordt helder hoe de strijd om grond met grondbezitters vermengd wordt met de strijd om de zeggenschap en het monopolie op geweld in dat gebied: “Wallmapu”. Deze territoriale strijd om de feitelijke overmacht gaat gepaard met landbezettingen, waarbij bezetting, de wijziging van grenzen en ontruiming elkaar opvolgen (van Reenen 1979:45). Dit is in het Mapuche conflict aan de orde van de dag.

Het proces van depolitisering naar politisering gaat gepaard met rolwisselingen. Politici gaan zich met geweld bezighouden en justitie en politie gaan zich met politiek bezighouden. Als de legitimiteit in het geding is, dan is geweld te belangrijk voor het behoud van het geweldsmonopolie om het als a-politiek en zelfstandig machtsmiddel te laten voortbestaan. Zoals een advocaat bij het Openbaar Ministerie zelf aangaf: “als je een pyromaan achter slot en grendel stopt is het probleem opgelost. Het opsluiten van een Mapuche activist echter lost het probleem niet op”. Hier stapt hij van de ambtelijke ethiek af. Justitie weet heel goed dat het oppakken van een Mapuche brandstichter niet hetzelfde is als het oppakken van een willekeurige brandstichter. Het is een politiek probleem. Hiertoe wordt ook overleg gevoerd tussen verschillende ministers en hoofdofficier van justitie Esmirna Vidal⁶⁸. “Het is ingewikkeld” zegt een advocaat van het OM mij. “Het is meer dan een juridisch probleem. Het zijn geen individuen. Het hele land is betrokken”. Een andere advocaat van het OM zegt: “Het is een sociaal probleem, van de hele maatschappij. Dat is ook zo met drugsdelinquenten. We weten dat er een andere motivatie achter ligt, dan bij de commune delicten”. Justitie schippert met de wijze waarop ze met deze problematiek om moet gaan. De ambtelijke ethiek komt onder invloed te staan van politieke elementen.

Rechtszaken

Zoals al eerder beschreven zijn eind 2002 verschillende leden van de CAM opgepakt op grond van het delict ‘*asociación ilícita terrorista*’. Dit houdt in dat de CAM wordt gezien als een organisatie die het oogmerk heeft strafbare feiten te plegen. Collectief gedrag is problematisch binnen een rechtsstaat die gebaseerd is op individuele bestraffing op basis van een individueel feit (Van Reenen 1979:62). De introductie van het begrip ‘criminele organisatie’ heeft met deze traditie gebroken. Dit delict stelt gezamenlijke handelingen strafbaar nog voordat er een misdrijf of overtreding gepleegd is. Het oogmerk van de organisatie delicten te zullen plegen, staat hier centraal. De bewijsvoering ten aanzien van dit oogmerk brengt in deze rechtszaak politieke elementen met zich mee. Tijdens de eerste zitting op 6 december 2002 werd onder andere naar voren gebracht dat leden van de CAM pamfletten van de ETA op hun kamer hadden en bandjes van Victor Jara⁶⁹, zo vertelde mij Isabel Uribe, de rechter in Temuco die het

---

⁶⁷ Vanaf Mapuche gemeenschap Temulemu en verderop is het een andere wereld

⁶⁸ De *Tercera* beschrijft een bijeenkomst over gewelddadige acties in de Mapuche zone tussen de minister van binnenlandse zaken, José Miguel Insulza, de staatssecretaris Jorge Correa, de staatssecretaris van Mideplan en Esmirna Vidal, hoofdofficier van justitie van de 9e regio (*La Tercera* 9 juli 2002 in artikel “Mapuches: Silva Cimma hace dura crítica a gobierno”).

⁶⁹ Een bekende communistische zanger, vermoord in de eerste maand na de coup door Pinochet

oordeel had gevelde over verlenging van de voorlopige hechtenis⁷⁰. Uit de interpretatie van deze symbolen wordt een bepaald oogmerk geconcludeerd. Activiste Mireya Figueroa die naar eigen zeggen onschuldig in de gevangenis zit, verzuchtte: “ze zeggen dat onze *nguillatuns* (religieuze bijeenkomst) en *palins* (sportwedstrijden) bijeenkomsten zijn om delicten te beramen! Ze zouden onze cultuur moeten leren kennen”.

Een tweede zaak waarin blijkt dat een overlap met politiek haast onomzeilbaar wordt, is de vervolging van de *lonkos* (presidenten van Mapuche gemeenschappen) van Traiguén. De aanklacht in de zaak draait om een terroristische aanslag. Het is een rechtszaak die ik zelf heb bijgewoond en ik heb met de verschillende betrokkenen gesproken. Tenlastegelegd waren terroristische bedreiging en terroristische brandstichting⁷¹. Deze rechtszaak is speciaal interessant omdat zij ook landelijk gezien werd als een emblematisch proces. De pers en verschillende prominente figuren waren aanwezig⁷². Het slachtoffer was dan ook niet zomaar iemand, maar Juan Augustin Figueroa, een persoon die binnen de overheid verschillende hoge posten heeft bekleed. Het proces heeft plaatsgevonden van 31 maart 2003 tot en met 9 april 2003⁷³. De verdachten waren Pascual Pichun Paillalao, Segundo Norin Catrیمان en Patricia Troncoso Robles alias *La Chepa*. Als klager heeft het slachtoffer Figueroa zich in het proces gevoegd. Ook de *gobernación*⁷⁴ van de regio Malleco heeft zich in het proces gevoegd. Tijdens de rechtszaak heeft het OM verscheidene getuigen opgeroepen om de brandstichting te bewijzen én om aan te tonen dat het een terroristische daad was.

Terrorisme vereist dat het doel is om angst aan te jagen of dat druk wordt uitgeoefend op een autoriteit. Hier wordt dus expliciet een motief in de delictsomschrijving opgenomen. Zoals we in deze rechtszaak zullen zien, wordt een mengeling met de politiek onvermijdelijk. In de rechtszaal moest bewezen worden dat de aanslag op het huis anders was dan die van een willekeurige pyromaan. Om het terroristische aspect van de brandstichting aan te tonen, liet het Openbaar Ministerie verschillende slachtoffers van andere delicten spreken. Hiermee wilde zij het patroon, de planmatigheid, de intentie angst aan te jagen en de voorbedachte rade van de tenlastegelegde terroristische brandstichting bewijzen. De relatie echter tussen deze andere slachtoffers en het tenlastegelegde feit bleef slechts een kwestie van interpretatie. Een ander voorbeeld: een computerwebsite werd getoond waarop de verdachten genoemd werden. De OvJ wees op het feit dat de site óók links had met de websites van andere terroristische groepen (zoals de FARC). In de bewijsvoering bleek dat de interpretatie die vanuit de feiten werd ge-abstraheerd, heel moeilijk bewijsrechtelijk was hard te maken. Want wat is precies het verschil in concrete harde feiten, tussen de brand van een pyromaan, en de brand door een ‘terrorist’? In plaats van het ambtelijke onderscheid tussen politiek en criminaliteit vol te houden, werd door OvJ Raúl Bustos juist een constructie gemaakt van de politieke context van de daad om tot terrorisme te kunnen concluderen. Hij beschreef de ideeën van het “handjevol manipulerende Mapuche activisten” over etnocide en reïvindicatie en de 500 branden in de regio van Malleco. Ook de advocaat van de *gobernacion* begon zijn verhaal door te stellen dat je de acties moest bezien in de context van het *conflicto Mapuche*. Zo kreeg het conflict een expliciete plaats in de rechtszaal.

---

⁷⁰ Zie ook ‘Comunicado de Prensa’ 12 december 2002 door Hugo Gutierrez en Jaime Madariaga: “*para inculpar a estas personas forzadamente sólo por tener objetos y literatura que muestran opcinoces políticas y culturales. Las fotos de Che Guevara, del cantante Victor Jara y otros [...] son presentados aquí como elementos que incitan a realizar acciones terroristas*”.

⁷¹ Overtreding van wet 18.314

⁷² Bijvoorbeeld de partijleidster van de Communistische partij en Jorge Andrade van Mideplan: het ministerie van ontwikkeling en ruimtelijke ordening.

⁷³ Causa R.I.T. 2 –2003 R.U.C. 0100083503-6 Fiscalía Traiguén, Código: 00837

⁷⁴ decentraal regeeringsniveau van een provincie binnen de IXe regio

Tekenend voor deze dynamiek in de-politisering en politisering is de discussie over de volgende vraag: vormen de concrete incidenten in het Mapuche conflict nu wél of geen groter geheel? Mapuche activisten pleiten ervoor het conflict als één geheel te zien: het zijn geen incidentele conflictjes die plaatsvinden. Het is één grote strijd. Het politiegeweld tegen één Mapuche in Temucucui is politiegeweld tegen het volk Mapuche. Een gevecht om grond in Los Laureles is een gevecht om het territorium Mapuche. Justitie en politie trachtten steeds vast te houden aan de idee van een losse verzameling delicten met afzonderlijk te berechten delinquenten. In deze rechtszaak hebben ze echter even van plaats verwisseld. Juist de officier van justitie claimt het delict te zien binnen een groter geheel. De advocaten van de verdachten stellen daarentegen dat er sprake is van een individueel feit waarvoor absoluut geen bewijzen zijn die wijzen naar de verdachten als daders. De ambtelijke ethiek ging altijd uit van afzonderlijke feiten. Nu, in deze zaak waarin voor het eerst terrorisme in de aanklacht is verwerkt, is de visie van het terrorisme-verhaal overgenomen, die ook pleit voor de samenhang van de incidenten. Meneer Bulnes van de CORMA betoogde in zijn getuigenis in de rechtszaak: “er leefde altijd het idee dat het om afzonderlijke feiten ging. Nu doen we een publiek alarm om te zeggen dat er 600 verschillende van dergelijke delicten waren. En we hebben ze weergegeven in detail, opdat de overheid ziet hoeveel delicten er zijn. Wij willen aandacht voor de waarheid, opdat er ook eenheid in actie mogelijk is”. Duidelijk is ook, dat waar in de depolitiseringsstrategie de Mapuche identiteit van delinquenten werd genegeerd en ontkend, hier wordt juist die etniciteit voor het voetlicht gehaald.

Het vormen van een criminele organisatie en terrorisme zijn delicten waarbij de intentie, het beoogde effect (angst, pressie) en groepsgedrag centraal staan. Door in te gaan op het oogmerk van de dader of een organisatie worden politieke factoren in het strafproces haast onvermijdelijk. Het blijkt dat de strikte ambtelijke ethiek moeilijk te handhaven is en dat zo af en toe het terrorisme-verhaal hiervoor in de plaats komt. Toen ik Pedro García confronteerde met de politieke getintheid van het betoog van de Officier van Justitie, terwijl hij in zijn eerdere interview met mij juist een a-politieke visie had voorgestaan, was zijn reactie dat het requisitoir juist op “technische wijze” de vereisten voor “terrorisme” had aangetoond. Hij bestreed dat er politieke aspecten zouden zijn betrokken in het juridische betoog.

Vereenvoudigen van de werkelijkheid

Zoals gezegd wordt de vraag gesteld wat geweldswaardig gedrag is en hoe de overheid daartegen zou moeten optreden. In het terrorisme-verhaal wordt duidelijk weergegeven dat er sprake is van terroristisch gedrag waar de overheid hard tegen moet optreden. Om dit optreden te legitimeren wordt één element naar voren geschoven als van wezenlijk belang voor het voortbestaan van de staat, de welvaart of het overleven van het volk. Zo wordt gewezen op de nationale veiligheid en de ‘publieke’ veiligheid van de slachtoffers. Door het naar voren halen van deze waarden wordt het optreden van het geweldsmonopolie als vanzelfsprekend en ‘natuurlijk’ voorgesteld en kan zij haar legitimiteit herstellen.

Nationale veiligheid

De legitimiteit van het geweldsmonopolie kan veilig worden gesteld door een beroep te doen op de ‘nationale veiligheid’. Niet voor niets werd door de Chileense staat verschillende malen de wet op de staatsveiligheid⁷⁵ ingeroepen om Mapuche activisten te kunnen veroordelen tegen zwaardere straffen (FIDH 2003:329 en Rojas 2001). Dit gebeurde in 1997 op verzoek van Bosque Arauco (Barrera 1999). De bevoegdheid om straffend op te treden, evenals de plicht om de nationale veiligheid te garanderen, berusten op de idee van een nationale identiteit en een nationaal belang (Jabri, 1996:135). De overheid, de natie en

---

⁷⁵ Ley Seguridad del Estado, wet 12.927

de staat worden zo eigenlijk geconceptualiseerd als samenvallende entiteiten (Jabri, 1996:136). Daarom berust ook het geweldsmonopolie op het nationale burgerschap. Dit zie je terug bij oorlogen die gevoerd worden in naam van een staat. Het leger is een collectief dat formeel de natie en de algemene wil vertegenwoordigt. Ditzelfde geldt voor officieren van justitie en politie. Deze representativiteit zie je gesymboliseerd in uniforms, die elke vorm van individualiteit formeel negeren. Ook zie je het gesymboliseerd in de nationale vlag en in de foto van Lagos die op elk OM, het politiekantoor, in de rechtszaal en in elke gevangenis hangt. Deze symbolen weerspiegelen de eenheid van de organen en hun rol als vertegenwoordiger van de natie. Het geweld van een leger in een oorlog en het binnenlandse optreden van politie en justitie worden dus gezien als legitiem omdat ze slechts de 'algemene wil' zouden uitvoeren (Jabri 1996).

Om op basis van het geweldsmonopolie te kunnen optreden is dus onder andere de nationale identiteit van belang. Ook is noodzakelijk dat het conflict of het probleem gedefinieerd wordt in nationale termen waarbij de staat dus betrokken is. Zolang huiselijk geweld of verkrachting binnen het huwelijk gedefinieerd werden als een probleem tussen particulieren waar de staat niets mee te maken had, konden justitie en politie daar niet strafrechtelijk tegen optreden. Zodra een dergelijke problematiek echter gedefinieerd wordt in termen van een 'nationaal belang' geeft dit een natuurlijke motivatie voor de overheid om op te treden. In het begin van de jaren '90 zag de overheid het Mapuche conflict als een zaak van particulieren tegenover elkaar, waar zij dus niets mee te maken had (Barrera 1999). In de loop der jaren is dat veranderd. In een interview in de krant in 2002 werd aan de staatssecretaris van binnenlandse zaken, Sergio Correa Sutil, gevraagd of we hier te maken hadden met een veiligheidsprobleem voor het land. Het antwoord was "ja"⁷⁶. Het gebruik van de wet op de staatsveiligheid maakt dat er gesteld wordt dat niet zozeer het eigendomsrecht van een particulier in het geding is, maar tevens de staatsveiligheid (Mariman 1998). Raúl Bustos sprak in de rechtszaak over de "waardigheid van Chili", de "ziel en geest van Chili" en de "natie". Juan Augustin Figueroa zei: "we hebben niet de noodzakelijke bescherming die we als *burgers van Chili* zouden moeten hebben!". Zo wordt de werkelijkheid zo voorgesteld dat optreden door justitie en politie niet alleen legitiem, maar ook geboden is. Het Mapuche conflict wordt dus gedefinieerd als een bedreiging van de nationale veiligheid. Deze verwijzingen naar een nationaal probleem en een nationaal belang enerzijds en een nationale identiteit anderzijds zorgen er dus concreet voor dat in het Mapuche conflict bijvoorbeeld het gebruik van de wet op de 'staatsveiligheid' mogelijk gemaakt wordt.

Veiligheid van slachtoffers

Een andere belangrijke plicht waar een beroep op wordt gedaan vormt de bescherming van (de rechten van) slachtoffers. "Wij voelen ons verantwoordelijk om de slachtoffers te beschermen" legde Esmirna Vidal me uit. "Zij vragen aan ons: 'hoe lang nog???' De definitie van slachtoffers en daders is in het terrorismeverhaal en het criminalisering-verhaal verschillend. Het label 'slachtoffer' is richtinggevend, want voor slachtoffers 'moet' je het natuurlijk altijd opnemen. De officier van justitie Raúl Bustos sluit zijn betoog af: "In dit tribunaal hebben die mensen een stem gekregen, die normaal geen stem hebben: de slachtoffers". Dat is exact dezelfde slogan als de Mapuche activisten hanteren ten aanzien van uitgesloten Mapuche gemeenschappen: stem geven aan degenen zonder stem.

In de rechtszaak tegen de *lonkos* van Traiguén worden verschillende mensen opgeroepen die met soortgelijke problematiek met Mapuches te maken hebben. Zo worden de slachtoffers tot een duidelijke groep en categorie benoemd. Er wordt benadrukt dat men niet de enige is en dat heel veel mensen nu bang

---

⁷⁶ *Mercurio* 23 september 2002

zijn. Om deze groep slachtoffers te beschermen en hun veiligheid te beschermen wordt een nieuwe term geïntroduceerd: ‘*seguridad publico*’⁷⁷. Om deze publieke veiligheid te waarborgen wordt onder andere de Anti-terroristenwet ingezet en heeft de overheid zich bijvoorbeeld als klager bij het proces in Angol gevoegd omdat zij het als haar wettelijk voorgeschreven plicht ziet te zorgen voor de veiligheid van mensen en goederen in de regio⁷⁸. De *seguridad publico*. Een nieuwe term. Dat verandert het delict. Dat verandert het conflict. Onder de slachtoffers vallen nu niet alleen de mensen die *direct* te maken hebben gehad met delicten, maar óók de mensen die bang zijn om daar mee te maken te krijgen. De aanklager spreekt van een “geobjectiverde angst”.

Zowel de bescherming van de nationale veiligheid, als de veiligheid van slachtoffers worden zo gepresenteerd als een natuurlijke plicht van de overheid. Het Mapuche conflict wordt gedefinieerd als een bedreiging daarvan. Optreden van de overheid wordt dan automatisch gelegitimeerd, en de legitimiteit van het geweldsmonopolie wordt hersteld.

Overgang naar doel-rationeel handelen

Het ambtelijk geweldsmonopolie en de inzet van politie en justitie tegen politiek gemotiveerde groepen heeft niet altijd succes. We hebben in hoofdstuk 3 gezien dat binnen het terrorisme-verhaal de effectiviteit van het optreden van de overheid in twijfel getrokken wordt. Men wijst erop dat het vaak niet lukt individuele daders te veroordelen, omdat de identiteit van de daders niet te achterhalen of te bewijzen is. Acties worden gepleegd met bivakmutsen op en men zegt dat de Mapuche gemeenschappen elkaar onderling dekken. Daarom wordt onder andere gepleit voor de inzet van Antiterroristenwetgeving. Ook gaan er stemmen op die stellen dat de president van een Mapuche gemeenschap gestraft zou moeten kunnen worden voor daden die gepleegd zijn door mensen van die gemeenschap.

In hoofdstuk 2 is naar voren gekomen dat het geweldsmonopolie op verschillende manieren gehanteerd kan worden. Aan de ene kant kan de onvoorwaardelijke autonome waarde van een bepaalde overtuiging of plicht de basis zijn op grond waarvan het geweldsmonopolie wordt ingezet. Aan de andere kant kan het effect van het optreden als leidraad worden genomen. Dan wordt bijvoorbeeld een straf gerelateerd aan het effect dat zij heeft en biedt het de rechter in principe de mogelijkheid om bepaalde verdachten erg zwaar te straffen voor relatief lichte vergrijpen met als argument dat die zware straf een goed afschrikwekkend middel is. In het meest extreme geval wanneer het optreden alleen maar een middel is om bepaalde doeleinden te bereiken, dan kan er ook geen principieel bezwaar bestaan om onschuldige mensen te straffen, als de overheid daarmee de legitimiteit van haar geweldsmonopolie kan herstellen (Algra e.a. 1999:222). Het lijkt erop dat de neiging bestaat de ambtelijke ethiek te verlaten en over te gaan tot een doelrationele toepassing van het geweldsmonopolie. De kleinzoon van Figueroa zei me tijdens de rechtszaak: “ik wil dat het geweld stopt. Daarom is ook deze rechtszaak. Eén in de gevangens, als precedent”. Over dezelfde rechtszaak zei advocaat Pablo Ortega: “ze willen iemand veroordelen, schuldig of onschuldig”.

---

⁷⁷ publieke veiligheid

⁷⁸ De *gobernación* van Malleco, een provincie binnen de IXe regio, heeft zich als klager in het proces in Angol gevoegd. De vertegenwoordigende advocaat beriep zich op mijn vraag naar de motivatie hierachter op de plicht van de overheid zorg te dragen voor de bescherming van veiligheid van mensen en goederen. In Chili bestaat de mogelijkheid om als slachtoffer op te treden als klager in een strafproces gestart door het OM.

Verzoeningsstrategie

De vorige strategieën waren met name gericht op de achterbannen van het politieke overheid. Het doel was om in elk geval onder die achterbannen de legitimiteit niet te verliezen door de protesterende groep te depolitiseren ofwel marginaliseren. De laatste strategie richt zich juist tot de tegenstander. Dit is het geval als de protesterende groep zeer groot of invloedrijk is, of de klachten en eisen die de groep formuleert slaan aan onder de rest van de bevolking. Dit maakt het behoud van de gehoorzaamheid of de steun van de verzettende groep zeer belangrijk. Ook deze strategie wordt veelvuldig gebruikt in het Mapuche conflict. Algemeen wordt erkend dat er sprake is van armoede en verlies van de traditionele cultuur. Hiertoe worden diverse programma's en projecten opgezet, veelal in samenwerking met de Mapuche bevolking. Zo wordt niet alleen getracht om via de depolitiseringsstrategie en de marginaliseringsstrategie de legitimiteit van de overheid onder de rest van de bevolking te behouden. Ook wordt getracht de legitimiteit onder de 'tegenstander' te herkrijgen via verzoeningstactieken.

5. Conclusie

In deze conclusie wil ik voorgaande analyse op basis van de subvragen gebruiken om tot een beantwoording te komen van mijn vraagstelling. Zoals aangegeven in mijn inleiding heb ik in deze scriptie een begin willen maken met een inventarisatie van de implicaties voor de strafrechtsketen wanneer zij zich bevindt in een gewelddadige conflictsituatie. Het verschil tussen “gewone” strafrechtspleging en strafrechtspleging in conflictsituaties is het feit dat de legitimiteit van het geweldsmonopolie zélf ter discussie staat. Er wordt gedacht, of lijkt te worden gedacht, dat je in conflicten geweld kunt tegengaan met het apparaat dat daartoe door de overheid is ingesteld: politie en justitie. In deze scriptie hoop ik te hebben aangetoond dat dat niet zonder meer zo is. De strafrechtsketen functioneert niet automatisch op dezelfde wijze in een conflictsituatie als in stabiele omstandigheden. Er zijn specifieke problemen die voortvloeien uit de veranderde situatie. Om daar meer inzicht in te geven heb ik de strafrechtspleging ingebed in het bredere kader van (de legitimiteit van) het geweldsmonopolie. Een gewelddadig conflict betekent een afname van de legitimiteit van de overheid en het geweldsmonopolie. Een conflict waarin geweld wordt gebruikt is namelijk eveneens een conflict tussen verschillende noties van legitimiteit (Demmers & van der Borgh 2001). Het zijn deze botsende noties van legitimiteit die een extra uitdaging vormen voor de handhaving van het geweldsmonopolie.

Helaas is er te weinig studie naar de rol van het strafrecht en de escalatie en de-escalatie van conflicten. Juist in deze tijd waarin het strafrecht van haar traditionele plaats als ‘ultimum remedium’ op de voorgrond van het politieke toneel wordt gesjouwd, zoals ook weer blijkt als politici om de hulp van terroristenwetten vragen om dierenactivisten aan te pakken⁷⁹, is een goede visie op het functioneren van het strafrecht in conflictsituaties een vereiste. Nader onderzoek is vereist om te bepalen op welke manier strafrechtelijke optreden zinvol is en wanneer het contraproductief werkt. Deze vraag is zeer relevant, gezien het toenemende aantal burgeroorlogen en het toenemende aantal tribunalen (en het ICC) en de huidige ‘war on terrorism’ waarin strafrechtelijk optreden wordt geacht een bijdrage te leveren aan conflict resolution.

Mijn conclusie is dat de strafrechtsketen in het Mapuche conflict niet automatisch hetzelfde functioneert als in stabiele omstandigheden. We hebben gezien dat in een situatie van gewelddadig conflict de ambtelijke ethiek kan worden verlaten. Zoals ook gezegd in de inleiding is elk conflict verschillend en kun je niet zomaar generaliseren.⁸⁰ Het is interessant om te onderzoeken in hoeverre de tendensen die ik heb gesignaleerd in het Mapuche conflict ook terug te vinden zijn in andere conflicten en de strafrechtspleging aldaar. In hoeverre functioneert ook in andere situaties het strafrecht niet zoals men dat gewend is in een stabiele rechtsstaat? Wat zijn de implicaties van de aanwezigheid van verschillende verhalen en het gebrek aan legitimiteit van het geweldsmonopolie voor het Joegoslavië Tribunaal, het ICC of de Nederlandse strafrechtspraktijk met betrekking tot terrorisme?

Ten aanzien van Nederland wil ik in dit verband graag wijzen op een ingezonden brief in de Volkskrant van onze Minister van Justitie, Piet Hein Donner d.d. 16 november 2004 naar aanleiding van de moord op Theo van Gogh. “Bestrijding van terrorisme is democratische noodzaak. Op zichzelf uitent terrorisme en gewelddadig radicalisme zich in misdrijven. Maar het commune strafrecht is in bepaalde opzichten niet toereikend, vanwege de aard van het geweld en van de motieven. [...] Het achteraf opsporen en bestraffen van de plegers van terroristische aanslagen, biedt daarom weinig tot geen soelaas. [...] ook bij mindere

---

⁷⁹ “Een meerderheid van de Tweede Kamer vindt dat gewelddadige dierenactivisten als terroristen behandeld moeten worden”. Volkskrant 3-10-2003, p. 7

⁸⁰ Bijvoorbeeld is de situatie in Chili weliswaar zeer conflictief, maar niet zo fysiek gewelddadig als verschillende andere conflicten in de wereld.

zekerheid moet kunnen worden ingegrepen. Evenzo maken de motieven, dat gelet moet worden op andere signalen dan bij de gebruikelijke criminelen. Uiterlijke kenmerken of de ideeën kunnen al verdachte aanwijzingen opleveren”. Het is duidelijk dat ook in Nederland de ambtelijke ethiek niet meer zo stevig in het zadel zit als voorheen. Overigens beoordeelt Van Reenen (1979) dit niet zozeer als negatief, maar slechts als een logische en noodzakelijke reactie op onrust in de samenleving. Hij sluit zich aan bij Donner die schrijft: “Maar in onzekere tijden zullen wettelijke regels en bevoegdheden altijd ruimer gesteld moeten worden, om de overheid in staat te stellen om ook op het onverwachte te kunnen reageren. In rustiger tijden zal de praktijk dan weer in regels kunnen uitkristalliseren” (2004). Op grond van mijn analyse is het belangrijk om de volgende vragen te beantwoorden: Op welk verhaal over de werkelijkheid baseert Donner zich, en wat is het andere verhaal dat daarmee botst? Wijst dat verhaal op een afname van de legitimiteit van het geweldsmonopolie van de Nederlandse staat? Hierbij kan gekeken worden naar definities van democratie en rechtsstaat, percepties van straffeloosheid en repressie en de aanwezigheid of afwezigheid van een taboe omtrent geweld. Welke legitimeringsstrategie hanteert Donner? In hoeverre is er sprake van politisering van overheidsgeweld en een overgang naar doelrationeel handelen? De woorden van Donner wijzen erop dat dezelfde mechanismes in gang zijn gezet als ik in deze scriptie heb beschreven.

Het blijkt dat de case die ik heb beschreven in het Mapuche conflict vragen opwerpt die interessant zijn in vele andere cases. Deze vragen vormen een voorbeeld van de manier waarop de strafrechtspleging in verschillende conflictsituaties geanalyseerd kan worden. Dit brengt mij bij het laatste punt van deze conclusie en dat is de samenwerking tussen criminologische invalshoeken en de discipline van conflictstudies. Deze samenwerking is vrijwel non-existent, terwijl de onderzoeksgebieden mijns inziens veel met elkaar te maken hebben en zelfs overlappen. In deze scriptie heb ik geprobeerd een concreet voorbeeld te geven van een onderzoek dat zich beweegt op het snijvlak van de twee disciplines. Met deze case study over het Mapuche conflict in Chili wil ik naar voren brengen dat een nauwere samenwerking tussen de criminologie en de conflictstudies een vruchtbare toekomst kan bieden wat betreft de uitdagingen waar hedendaagse conflicten en hedendaagse criminaliteit de wereld en specifiek het strafrecht en de gehele strafrechtelijke keten voor stellen.

Epiloog

Conflictstudies en criminologie zijn sterk aan elkaar verwant. Niet alleen vloeit de definitie van criminaliteit voort uit sociale conflicten, ook kunnen sommige vormen van criminaliteit uit dergelijke conflicten ontstaan (Lissenberg e.a. 1999:205). Niet alleen speelt in gewelddadige conflicten criminaliteit een rol, en ligt aan criminaliteit veelal een sociaal conflict ten grondslag, ook breder gezien zijn er overeenkomsten. Het bestuderen van Hitler of Milosevic, valt dat onder de criminologie of conflictstudies? Is Bush in conflict met een conflictpartij waarvan Bin Laden de leider is? Of is Bush op jacht naar 's werelds grootste crimineel genaamd Bin Laden? En hoe zit het met de drugsproblematiek, de criminele organisaties en de terroristische organisaties in het wetboek van strafrecht? Steeds verder dringen de parallellen en overlap zich op. Zo zijn er legio voorbeelden aan te dragen waaruit blijkt dat criminaliteit, oorlog en conflict geen afgescheiden gebieden (meer) zijn. Criminologie beperkt zich bijvoorbeeld niet alleen tot gedrag dat door de strafwet strafbaar gesteld is (Ruller 1999:13). "In de kritische criminologie wordt criminaliteit niet gezien als een op zichzelf staand fenomeen, maar als teken van een onvolmaakte samenleving" (Lissenberg e.a. 1999:197). Ook andere vormen van geweld en bijvoorbeeld het overheidsoptreden zijn voorwerp van studie in de criminologie. Het strafrecht beweegt zich juist ook meer en meer op het gebied van de internationale conflicten. De oprichting van het Internationaal Strafhof (ICC) en de verschillende tribunalen (Joegoslavië, Rwanda en Sierra Leone) zijn hier voorbeelden van. Zo wordt het strafrecht meerdere malen ingezet en aangeropen als middel in de bestrijding, interventie en bemiddeling in conflicten. Verder is de georganiseerde criminaliteit grensoverschrijdend en vormt zij veelal een belangrijke factor in conflicten zoals bijvoorbeeld in Colombia. Tot slot is terrorisme een belangrijk voorbeeld van het grensgebied tussen oorlog en criminaliteit. Dit heeft consequenties voor de ontologische en epistemologische visie op het strafrecht (Stolwijk 2003). Daarom is het nuttig als ook de wetenschappers zich bewust zijn van de overlap en inzichten met elkaar gaan delen. Ik sluit me graag aan bij het betoog van jurist Carel Stolker voor meer wetenschappelijk onderzoek in en ten behoeve van de rechtswetenschap⁸¹.

Mijn onderzoek en analyse zijn uitgevoerd op het snijvlak tussen de criminologie en de conflict studies. Het is duidelijk dat een uitdaging aan het adres van het geweldsmonopolie zowel criminaliteit als een conflict inhoudt. Voor het ontwikkelen van theorieën en begrip op het gebied van sociale conflicten, politiek geweld en daarmee samenhangende wetsovertredingen zou het nuttig zijn aan dit grensgebied tussen de conflictstudies en criminologie meer aandacht te besteden. Beide disciplines houden zich bezig met het overtreden van regels en normen, kleinschalig en grootschalig. De perspectieven op de legitimiteit van het geweldsmonopolie kunnen hierbij een vruchtbare invalshoek zijn.

---

⁸¹ 'Geléerd zijn jullie wel' in: *NRC Handelsblad* weekend 12/13 april 2003 p.39

Summary

In this thesis I have elaborated on the following question: “What does it mean for criminal law to be involved in a situation of violent conflict, in this case the Mapuche conflict? I have answered this question by analyzing several aspects in subquestions. First in chapter two I described shortly the Mapuche conflict and the state-monopoly on violence in general. In chapter three I have analyzed deeper the loss of legitimacy of the monopoly of violence of the Chilean state in the Mapuche conflict. I analysed two collective narratives that play an important role in the conflict. First the terrorism-narrative in which the actions of Mapuches are defined as terrorism and in which is being advocated for harsh repression by the state. Second the criminalisation-narrative in which the repressive actions of the state towards the Mapuches are being viewed as the criminalisation of a social movement that fights for her legitimate rights. It has become clear in chapter three that the legitimacy of the monopoly on violence of the Chilean state is at risk. In chapter four I focused on this loss of legitimacy and I demonstrated how the government, police and prosecution in the Mapuche conflict cope with the double task they now have on the one hand to enforce the monopoly of violence and on the other hand retrieve the legitimacy of it. Based on the calculation of the violence-worthiness of the situation, the government implements a legitimization-strategy to retrieve legitimacy. In the process the functional ethic is slowly being abandoned and the terrorism-narrative adopted.

Bibliografie

Boeken en artikelen

Algra

Algra, N.E., A.M. Hol, P. Ippel, *Profiel van het recht*, Deventer: Kluwer 1999

Aukiñ

Aukiñ Wallmapu Ngulam/ Consejo de Todas las Tierras, *El Pueblo Mapuche, su Territorio y sus Derechos* Padre las Casas: Impresos Kolping 1997

Aylwin

José Aylwin “Indigenous Peoples rights in Chile: Progresses and Contradictions in a Context of Economic Globalization” Paper presented at the Canadian Association for Latin American and Caribbean Studies (CALACS) XXVIII Congress, Simon Fraser University, Vancouver, B.C., March 19-21, 1998
<http://www.xs4all.nl/~rehue/art/ayl2.html> 15 juli 2002

Baarda e.a.

D.B. Baarda e.a. *Basisboek Kwalitatief onderzoek* Houten: Educatieve Partners Nederland BV 1997

Barrera

Barrera, Anibal *El Grito Mapuche (Una historia inconclusa)* Santiago: Grijalbo 1999

Bengoa

Bengoa, José *La Emergencia Indígena en Latinoamerica* Santiago: Fondo de Cultura Economica 2002

Bengoa, José *Historia de un conflicto. El estado y los Mapuches en el siglo XX* Planeta/ Ariel: Santiago de Chile 1999

Berdichewsky

Berdichewsky, Katia A., Jefe de Comunicaciones de Corma, ‘Revision a una decada de conflicto’, www.corma.cl Publicaciones-Temas de fondo, 15 oktober 2002

Berdichewsky

Bernardo Berdichewsky *The Araucanian Indian in Chile* Copenhagen: voor het secretariaat van IWGIA (International Work Group for Indigenous Affairs) 1975

Blok

A.Blok *Honour and Violence* Malden: Polity 2001

Van der Borgh & Demmers

Chris van der Borgh & Jolle Demmers “Dilemma’s bij conflictonderzoek” in: Jaïr van der Lijn en Ann Pauwels (red.) *Conflictonderzoek in het Nederlandse Taalgebied: problemen bij onderzoek naar het ononderzoekbare?* Nijmegen: KUN, 2001 pp. 42-50.

CAM

Coordinadora Arauco Malleco (CAM) *Violaciones de derechos humanos en comunidades Mapuches* Informe entregado a la Comisión de Derechos Humanos de Naciones Unidas por la Coordinadora Mapuche Aracuo-Malleco. 20 april 1999

Coordinadora de Comunidades Mapuche en Conflicto Arauco – Malleco Estado actual del proceso de recuperacion de tierras’ Documento elaborado en Septiembre del 2000 gekregen uit het archief van Pedro Cayuqueo.

Cayuqueo

Cayuqueo, Pedro 'Paramilitares en La Araucanía, El Far West de Agustín Figueroa' op: *Kolectivo Lientur* 27 april 2003 http://www.nodo50.org/kolectivolientur/paramilitares_malleco.htm

CORMA

CORMA 'Que hay tras el problema indígena?' In: *Temas de Fondo* CORMA Augustus 1998 pp. 45-47

CORMA 'Mailing Ejecutivo' Santiago Jaar 3 nummer 1 Maart 1999a

CORMA 'Alerta al país frente al debilitamiento del estado de derecho' Declaratie Santiago november 1999b

CORMA, 'Discurso del presidente de CORMA' 2002 uit het archief.

CORMA, 'Consecuencias del conflicto indígena en la IX Region, asociadas al sector forestal', archief CORMA.

Declaratie 'a la opinion publica' door Sociedad de Fomento Agrícola de Temuco, Cámara de Comercio, Servicio y de Turismo de Temuco, Asociacion Gremial de Dueños de Camiones de la Provincia de Cautín, Corporacion Chilena de la Madera IX Region, Asociacion de Industriales de Malleco y Cautín en Cámara Chilena de la Construcción, filial Temuco op 26 januari 2001

Declaratie door de Confederacion de la Produccion y el Comercio IX regio, A.G. de Dueños de Camiones de Cautín, ASIMCA Asociacion de Industriales de Malleco y Cautín, Cámara de Comercio, Turismo y Servicios de Temuco, Cámara Chilena de la Construcción, Delegación Temuco, Corporacion de la Madera en SOFO, Sociedad de Fomento Agrícola de Temuco, getiteld 'Grupos Mapuches en actos terroristas' in het archief van de CORMA 2002.

Díaz del Río

Díaz del Río, Eduardo (Diputado), brief geschreven in maart 2002 te Valparaíso aan onder andere Emilio Guerra van de CORMA. Deze brief bevond zich in het archief van de CORMA.

Donner

Piet Hein Donner, 'Acute dreiging vraagt om antwoord' in: *Volkskrant* d.d. 16 november 2004

El Diario

'Incentivos en Argentina atraen inversión de forestales chilenas' in: *El Diario* 18 juni 2001, p.1

Elias

Norbert Elias *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychologische onderzoeken.* Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum 1982

FIDH

FIDH, *Informe annual sobre Derechos Humanos en Chile 2003*, 2003

Fundación Chile y Centro de Investigación y Planificación del Medio Ambiente (CIPMA)

Fundación Chile y CIPMA *Guía Relaciones Empresa Forestal – Comunidad* Santiago: LOM Ediciones juni 2000

García

García, Pedro *Exposición: reforma procesal penal y problema Mapuche.* FORJA-IEI 2002

Gil de San Vicente

Gil de San Vicente, Iñaki 'El sistema represivo' op: www.nodo50.org/kolectivolientur 15 maart 2003

Hoekema & van Manen

Hoekema, A.J. & N.F. van Manen *Typen van legaliteit* Deventer: Kluwer 2000

Informativo 2002

Informativo 2002 'Copias diarios – Temuco' Maandag 6 januari 2003. Overzicht krantenberichten van het jaar 2002 wat betreft het Mapuche conflict, gekregen van Carlos Ibarra van Bosque Cautín

Jabri

Jabri, V. *Discourses of Violence* Manchester and New York: Manchester University Press 1996

Jörg & Kelk

N. Jörg & C.Kelk *Strafrecht met mate* Gouda Quint 1998

Kaldor

Mary Kaldor *Old and New Wars: Organized Violence in a Global Era* Cambridge: Polity Press 1999

Keen

Keen, David 'War and Peace: What's the Difference?' in: *Managing Armed Conflicts in the 21st Century*. A. Adebajo and C.L.Sriram London: Frank Cass Publishers 2001, pp.1-22

Kievid

Kievid, Jan de *Brood, werk, gerechtigheid en vrijheid, Chili tussen dictatuur en democratie* Ravijn: Amsterdam 1993

Kolectivo Lientur

Kolectivo Lientur 'Sabes quien controla el imperio forestal?' op *Kolectivo Lientur* www.nodo50.org/kolectivolientur 1 april 2003

'Entrevista a la Fiscal Regional, Esmirna Vidal: "por el momento son 16 los Mapuches detenidos"' op: *Kolectivo Lientur* op 5 december 2002

Kortmann

Kortmann, C.A.J.M. *Constitutioneel recht*, Deventer: Kluwer 2001

Lissenberg e.a.

Lissenberg, E. & S. Van Ruller & R. Van Swaaningen *Tegen de regels III. Een inleiding in de criminologie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri 1999

Luz Domper

Luz Domper, M. de la, en M. De los Angeles 'Problemas y programas indigenas: reformas pendientes', *Libertad y Desarrollo* Santander, Serie informe social No 49, Julio 1998

Marimán

Marimán, José, '¡Que despierte y se pronuncie el gigante silenciado!' in: *Azkintuwe* no 4 jaargang 1, februari 2004

Martins de Cavalho

Martins de Carvalho, 'Fight on the land, a constant challenge for MST' Curitiba, Brazil, 17 oktober 2003.

Meli Witran Mapu

Weftui pu Weichafe [renacen los Guerreros] pamflet van Meli Witran Mapu, Odiokratas en Consejo Mapuche Pikunche, uitgedeeld op 12 oktober 2002 tijdens de demonstratie op de dag van de rassen in Santiago.

Miall e.a.

H. Miall, O. Ramsbotham and T. Woodhouse *Contemporary Conflict Resolution* Cambridge: Polity Press 2001

Millaman

Rosamel Millaman "Mapuches Press for Autonomy" *NACLA Report on the Americas*, Oct2001, Vol. 35 Issue 2, p10

Mininco

'*Forestal Mininco S.A. y la comunidad*' Resumen 1999, archief CORMA.

'Plan de buena vecindad 1999', borrador para discusión Gerencia asuntos públicos, archief CORMA
El Buen Vecino. El Diario de Forestal Mininco para la Comunidad 2002 jaargang 4, nummer 8

Mitchell

Mitchell, C.R. *The structure of international conflict* New York: St. Martin's Press, 1981

Moerings & van de Bunt

Moerings, M. & H. Van de Bunt 'Etiketten plakken' in: *Tegen de regels*, 4^e druk, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1980, pp. 72-93

Morales

Morales, Roberto 'Cultura Mapuche y Represión en Dictadura' in: *Revista Austral de Ciencias Sociales* nummer 3 (1999), p. 81-108

Morales, Roberto 'Violaciones al Derecho a la Vida de los Mapuches' in: *Nütram* jaar VII nummer 24 1991/1992 p.24-56

Osorio

Osorio, Victor 'Chile: la brutal embestida contra el pueblo Mapuche' gepubliceerd op www.portaldenegocios.cl en www.mapuexpress.net 27 januari 2003

Parra-Jerez

Cristina Parra-Jerez, "Chilean Government to Make it All Better for Mapuche" PhD

<http://www.xs4all.nl/~rehue/art/perez2.html> 27 juli 2002

Port, Van de

M. van de Port *Het einde van de wereld* Amsterdam: Babylon-De Geus 1994

Reenen, Van

Reenen, P. van *Overheidsgeweld. Een sociologische studie vn de dynamiek van het geweldsmonopolie* Alphen aan den Rijn: Samsom Uitgeverij 1979

Reyes

Andrea Aravena Reyes, "Shadows in the big city" *UNESCO Courier*, Sep2001, Vol. 54 Issue 9, p18

Rosenthal

Rosenthal e.a. *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek* Alphen aan den Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink 1996

Ruiz

Ruiz, Enrique 'Las Entrañas del Descontento. Cerco de las forestales estrangula a familias indígenas. Comunidades Mapuches en Conflicto. In: *Sin Censura. Reportajes ganadores*. Santiago: LOM Ediciones, September 2000 pp. 85-120

Ruller

Ruller, Sibbo van 'Criminologie' in: Lissenberg e.a. *Tegen de regels III* Nijmegen: Ars Aequi Libri 1999, pp. 13-20

Saavedra

Saavedra Peláez, Alejandro *Los Mapuche en la sociedad chilena actual* Santiago: LOM Ediciones 2002

Salamanca Huenchullán

Rosario Salamanca Huenchullán, Maria del 'El caso de los lonko Pichun y Norin y la reforma procesal en la IX Region de la Araucania' 2002 op: www.mapuexpress.net 15 december 2003

San Martín

San Martin, Sergio *Importancia de la Cultura Mapuche, lo que la historia calla* Santiago 1997

Sayyid & Zac

Bobby Sayyid & Lilian Zac "Political Analysis in a world without Foundations" in: Scarbrough, E. & E. Tananbaum (eds.) *Research Strategies in the Social Sciences: A Guide to New Approaches* Oxford University Press: Oxford 1998, pp. 249-267

Schaepman

Kees Schaepman *Chili; Landenreeks Koninklijk Instituut voor de Tropen* 's Gravenhage: SDU Uitgeverij 1989

Schröder

Ingo Schröder 'Violent events in the Western Apache past: ethnohistory and ethno-ethnohistory' in: Bettina E. Schmidt & Ingo W. Schröder (eds.) *Anthropology of Violence and Conflict* London and New York: Routledge 2001, p. 143-158

Schmidt & Schröder (eds.)

Bettina E. Schmidt & Ingo W. Schröder (eds.) *Anthropology of Violence and Conflict* London and New York: Routledge 2001

Schröder, Ingo & Bettina Schmidt 'Introduction: violent imaginaries and violent practices' in: Schmidt & Schröder, *Anthropology of Violence and Conflict* London & New York: Routledge 2001, pp.1-25

Seguel

Seguel, Alfredo 'El conflicto forestal de las empresas madereras en territorio Mapuche y su poder factico en el estado chileno' 2002 www.mapuexpress.net 8 november 2002

Seguel, Alfredo 'el poder factico de las empresas forestales en el estado chileno. A quiénes se enfrenta el Pueblo Mapuche? Op *Mapuexpress* www.mapuexpress.net 28 januari 2003

Singer Swords

Singer Swords, Alicia Claire *Ten More Rise Up! How Mapuche autonomists confront timber companies and the Chilean government in the Mapuche-timber conflict (1997 to 2001)* A Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University 2002

Sharp

Sharp, Gene *The Politics of Nonviolent Action. Part One. Power and Struggle* Boston: Porter Sargent Publishers 1973

Sluka

Sluka, Jeffrey *Hearts and minds, wter and fish: Popular support for the IRA and INLA in a Northern Irish ghetto*. Greenwich, CT: JAI Press, 1989

Sluka, Jeffrey *Death Squad* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2000

Sluka, Jeffrey 'What anthropologists should know about the concept of 'terrorism'', in: *Anthropology Today* Vol 18, no 2, april 2002, p. 22-23

SOFOFA

SOFOFA 'responsabilidad social de la empresa: más acá de los productos, más allá de los clientes' op: <http://www.sofofa.cl/mantenedor/resumen.asp?p=10> 3 oktober 2002

Stolwijk

Stolwijk, S.A.M. 'Over revolutionairen, terrorisme en strafrecht', in: *Delikt en Delinkwent*, Tijdschrift voor Strafrecht, januari 2003, pp. 1-8.

Swaaning

Swaaning, René van 'Kritische criminologie' in: Lissenberg e.a. *Tegen de regels III* Nijmegen: Ars Aequi Libri 1999, pp. 196-221

Taylor

Charles Taylor "The Politics of Recognition". In: David Theo Goldberg (ed.) *Multiculturalism* Princeton: Princeton University Press 1992 pp.75-106

Tierranueva

'Actividad forestal continua siendo erroneamente criticada' in: *Tierra Nueva* n°14 1998 p.2 ev

'Apoyando a Comunidades Mapuches' in: *Tierra Nueva* Edicion Especial marzo 1999 pp. 16-19

'Reflejo del compromiso con la comunidad' in: *Tierra Nueva* n°24 april 2001 p. 16 ev.

'Entrevista' in: *Tierra Nueva* n°26 juni 2002, p.3 ev

'Millalemu interactua y beneficia a su comunidad' in: *Tierra Nueva* n°19, september 1999, p. 22ev

Tilly

Charles Tilly 'War Making and State Making as Organized Crime' in: *Roads from Past to Future* Oxford: Rowman & Littlefield Publishers 1997

Valle Rojas

Valle Rojas, Carlos Del 'El Uso de Descripciones Factuales como Estrategias Comunicativas de Legitimación Discursiva: El "Recurso de Ley de Seguridad del Estado"' en el Proceso Judicial de 12 Mapuches en la IX Región (Diciembre de 1997 – Abril de 1999) in: *Revista de Estudios Criminológicos y Penitenciarios* No 3 November 2001 Santiago de Chile p. 117-130

Vandenack

Tim Vandenack "Chile's battleground of culture vs. Profit" *Christian Science Monitor* 6/1/2001, Vol. 93 Issue 131, p7

Vinkes

Danny Vinkes "Mapuches in Chili roeren zich" *INDIGO* november/ december 2001 no. 6 pp. 4-5

Danny Vinkes "Mapuche in Chili stellen zich harder op" *LA Chispa* februari 2002 pp. 7-8

Vogel

H. Ph. Vogel *Geschiedenis van Latijns Amerika* Utrecht: Uitgeverij het Spectrum BV 1997

Wallenstein & Sollenberg

Peter Wallenstein & Margareta Sollenberg "Armed Conflict, 1989-98". *Journal of Peace Research* vol. 36, no. 5, 1999, pp. 593-606

Weber

Max Weber *Gezag en bureaucratie* Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam 1972

Weichan VII

a. 'La sangre con sangre se paga' in: *Weichan* VII, 3° jaargang, 7 februari 2003, dit is een publicatie van de Coordinadora Arauco Malleco

b. 'Coordinadora Mapuche Arauco Malleco (CAM), importancia y significado' in: *Weichan* VII, 3° jaargang, 7 februari 2003, dit is een publicatie van de Coordinadora Arauco Malleco

Zulaika & Douglass

Zulaika & Douglass *Terror and Taboo, the follies, fables and faces of terrorism* New York and London: Routledge 1996

Austral (regionale krant van de 9e regio)

‘SNA califica de "terrorista" violencia en el sur’ in: *Austral*, Jaar LXXXVII - Nro. 31.098 –Zaterdag 16 de marzo de 2002

‘Parlamentarios piden "mano dura"’ in : *Austral* Jaar LXXXVII - Nro. 31.097 - vrijdag 15 maart 2002

‘No se aplicará Ley de Seguridad por conflicto mapuche’ in: *Austral* Jaar LXXXVII - Nro. 31.097 - vrijdag 15 maart 2002

Mapuches: "Lucharemos hasta el final" in: *Austral* Zaterdag 16 maart 2002

Víctor Hugo Palma. ‘Denuncian comando anti – mapuches’ in: *Austral* Año LXXXVII - Nro. 31.095 - Miércoles 13 de marzo de 2002

Silvia Sánchez R. "No sólo en Santiago se arreglan problemas" in: *Austral* Año LXXXVII - Nro. 31.106 - Domingo 24 de marzo de 2002

‘Fiscal investiga al "Comando Trizano"’ in: *Austral*, Jaar LXXXVII - Nro. 31.116 - Woensdag 3 april 2002

‘Pichún molesto por persecución del gobierno’ in: *Diario El Gong* 28 mei 2003

Regelmatig geraadpleegde websites

www.mininco.cl

www.arauco.cl

www.conadi.cl

www.mapuexpress.net

www.nodo50.org/kolectivolientur

www.mapuche.nl

www.xs4all.nl/~rehue

www.corma.cl

www.diarioelgong.cl

Film

Dermansky

Dermansky, Marcy *The Specialist* op basis van ‘The Specialist: Portrait of a Modern Criminal’ van Hannah Arendt.